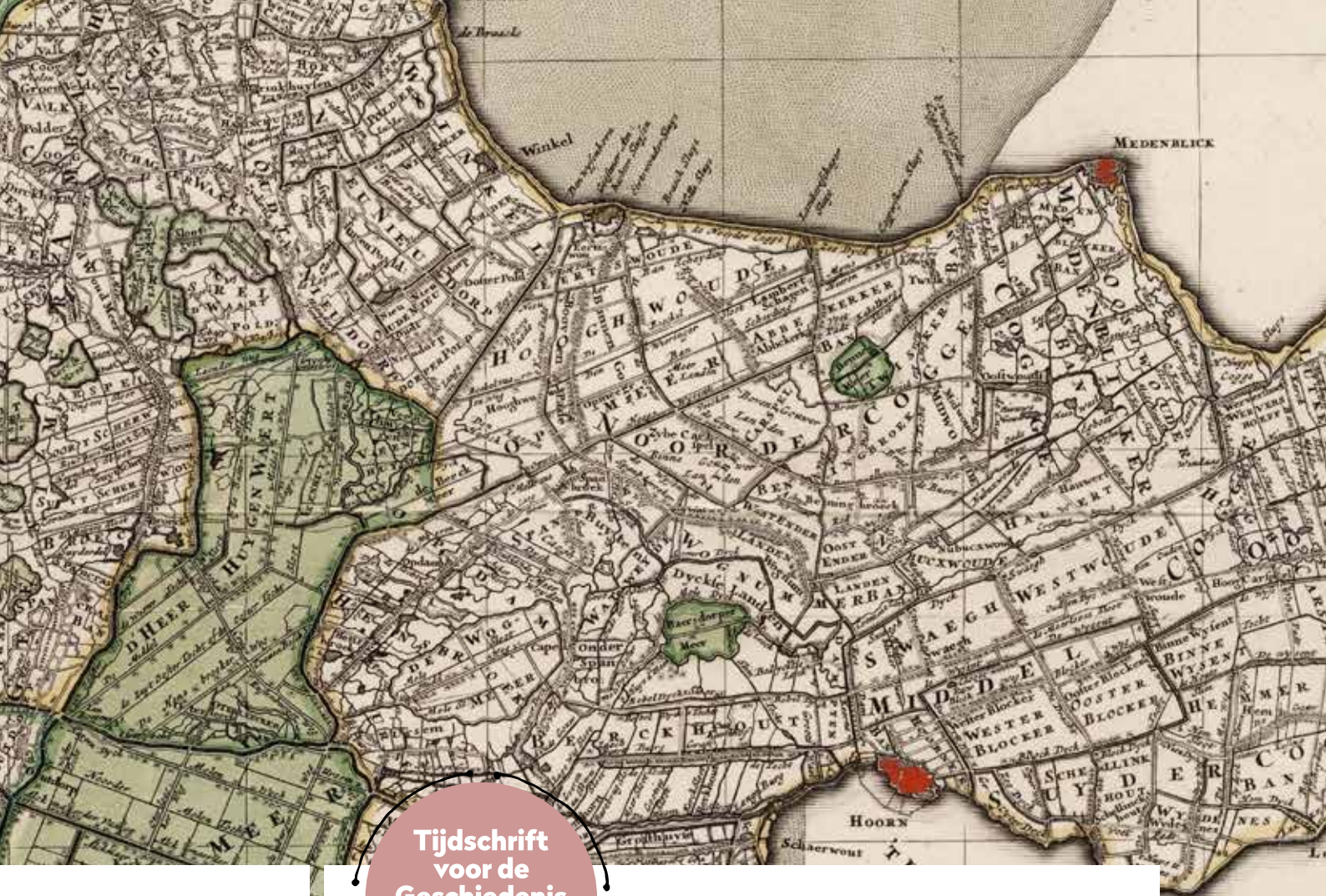

Tijdschrift
voor de
Geschiedenis
van de
Kartografie

Johannes Dous
kaart van Hollands
Noorderkwartier

Baptista van
Doetecums kaart
van het beleg van
Oostende

Bonnsville, een
vergeten plaats

Caert THRESOOR

JAARGANG 40 ● NR 4 2021

**Een uitgave van de
Barent Langenes Stichting**

Redactie Gijs Boink, dr. Kees van Grootheest, Ron Guleij, dr. Reinout Klaarenbeek, Capt. Hans Kok, dr. Ferjan Ormeling, drs. Ester Smit, drs. Reinder Storm, Erik Walsmit.
Correctie Engelse teksten Francis Herbert (Londen)

Vormgeving Twin Media bv, Culemborg

Internet <https://caert-thresoor.nl>
(volledige jaargangen met een vergring van drie jaar; inhoud en samenvattingen vanaf 1982, aanwijzingen voor auteurs)

Secretariaat R. Storm, p/a Allard Pierson | De Collecties van de Universiteit van Amsterdam, Oude Turfmarkt 129, 1012 GC Amsterdam, E-mail: redactie@caert-thresoor.nl

Barent Langenes Stichting
M. Griffioen, Nieuwstraat 19B
2312 KA, Leiden

Abonnementen en administratie
Abonnementen (alleen per hele jaargang van vier nummers) € 33,00 België € 35,00; Overige landen € 42,00 Losse nummers € 9,00 (exclusief verzendkosten)
Opgave van abonnementen, adreswijzigingen en bestellingen van losse nummers aan: Administratie Caert-Thresoor, Mijerstraat 20, 2613 XM Delft, administratie@caert-thresoor.nl
ABN AMRO, IBAN: NL19ABNA0408579447

ISSN 0167-4994

Copyright Het overnemen of vermenigvuldigen van artikelen is slechts geoorloofd na schriftelijke toestemming van de redactie.

Advertentietarieven Op aanvraag bij administratie@caert-thresoor.nl

De uitgave van dit nummer is mede mogelijk gemaakt door een subsidie van de Stichting Historische Cartografie van de Nederlanden.

BEELDMSLAG: DETAIL VAN AFBEELDING 2, PAGINA 6:

Kaart van Kennemerland en West-Friesland (Noord-Holland) door Nicolaas Visscher II, 1692. Afm. 58 x 50,2 cm. Rijksmuseum Amsterdam, objectnr. RP-P-AO-6-21-3.

Artikelen

- 3 DIEDERIK ATEN
Nadruk verboden!**
Een officiële nadruk en een roofdruk van Johannes Dous kaart van Hollands Noorderkwartier uit 1680
- 12 PETER VAN DER KROGT &
BRAM VANNIEUWEHUYZE
Oostende belegerd,
koperplaat hersneden**
Vier staten van Baptista van Doetecums kaart van het beleg van Oostende, 1601-1604
- 20 SJOERD DE MEER
Bonnsville, een vergeten
plaats**

Rubrieken

- 28 Kaartmakers in de Nederlanden
- 30 Kaartencollecties in de Nederlanden
- 32 Recensies
- 34 Varia Cartographica
- 37 Nieuwe literatuur en facsimile-uitgaven

NADRUK VERBODEN!

Een officiële nadruk en een roofdruk van Johannes Dous kaart van Hollands Noorderkwartier uit 1680

• DIEDERIK ATEN •

In 1661 verleende het Noord-Hollandse Hoogheemraadschap van de Uitwaterende Sluizen opdracht aan de Leidse landmeter Johannes Dou om een grote wandkaart te maken van Holland benoorden het IJ. Deze kaart verscheen in 1680 in druk. Het bestuur van Uitwaterende Sluizen nam diverse maatregelen om het door- en nadrukken van de nieuwe kaart tegen te gaan. Toch werd het geconfronteerd met twee nadrukken. Met de eerste door Nicolaas Visscher II ging het Hoogheemraadschap in 1689 op bepaalde voorwaarden akkoord. De tweede uit 1691, door Johannes de Ram, was een regelrechte roofdruk.

DR. D. ATEN (1959)
is waterschapshistoricus
van Hoogheemraadschap
Hollands Noorderkwartier.

Een zichzelf respecterend waterschap kon in de zeventiende eeuw niet zonder een grote representatieve kaart van het werkgebied. Dat gold ook voor Uitwaterende Sluizen. Dit waterschap was belast met het beheer van de Schermerboezem, de grote waterberging in Holland benoorden het IJ, het zogenaamde Noorderkwartier. Het bestuur huurde in 1661 de landmeter van het hoogheemraadschap van Rijnland, Johannes Dou uit Leiden, in om een grote kaart van het Noorderkwartier te maken. In maart 1677 had Dou de gewenste kaart klaar. Deze werd vervolgens door plaatsnijder Coenraad Decker en lettersnijder Abraham Deur beiden uit Amsterdam in het koper gebracht. De grote uit zestien bladen opgebouwde wandkaart kwam in 1680 gereed. Daarna volgden verkleinde uitvoeringen op respectievelijk vier bladen en één blad. Met de verschijning van deze laatste kaart in 1683 was het project voltooid.

De kaart van het hoogheemraadschap door Dou vormt een van de hoogtepunten van de Hollandse kartografie uit de zeventiende eeuw en is uitvoerig bestudeerd. Hetzelfde geldt voor het landmetersgeslacht Dou.¹ Dit betekent echter

niet dat alle vragen over dit meesterwerk zijn beantwoord. De kwestie van na- en piratendrukken heeft bijvoorbeeld nauwelijks aandacht gekregen. Dat hier sprake van was, blijkt uit een artikel door C.J. Gonnet uit 1920.² Hij wees op producten van de Amsterdamse graveurs en uitgevers Nicolaas Visscher en Johannes de Ram. In zijn betoog over de totstandkoming van de kaart van Uitwaterende Sluizen ging het echter om een bijzaak. Bovendien baseerde Gonnet zich uitsluitend op informatie uit de rekeningen van het hoogheemraadschap. Daarom worden in deze bijdrage de door het bestuur genomen maatregelen tegen het nadrukken en de gang van zaken rond de kaarten van Visscher en De Ram nader onderzocht.

VOORZORGSMATREGELEN

Eind januari 1679 was plaatsnijder Decker klaar met de zestien koperplaten van de grote kaart van Uitwaterende Sluizen. Nu werd het oppassen geblazen dat Decker niet voor eigen gewin wat kaarten liet drukken. Een hoogheemraad reisde daarom naar Amsterdam en nam twee platen mee zodat "(...) dat met het drukken van eenige exemplaren geen kunsje gespeelt wert".³ Toen

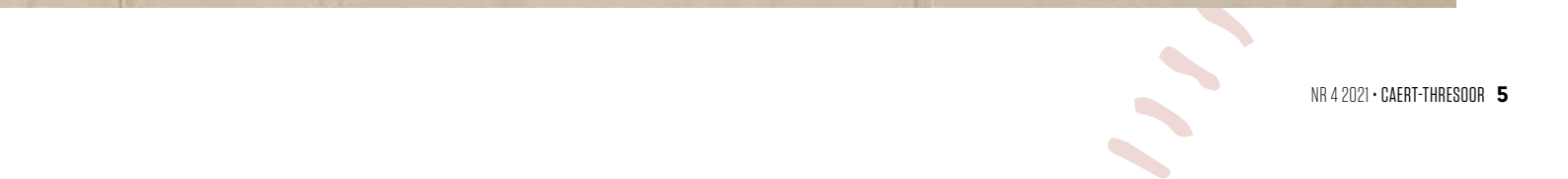
half februari de correctie achter de rug was, lieten dijkgraaf en hoogheemraden om dezelfde reden de twee platen die nog bij lettersnijder Deur waren ophalen. De heren zorgden ook voor toezicht op het drukken. Toen in juli 1682 de middelbare kaart op vier bladen in Amsterdam bij Jan Karelsz. onder de plaatpers ging, geschiedde dat onder toezien oog van de bode van het hoogheemraadschap. Hij had opdracht driehonderd exemplaren te laten drukken en moest daar persoonlijk bij aanwezig zijn.⁴ Dit zonder twijfel om te voorkomen dat er kaarten werden doorgedrukt (zie afbeelding 1).

Bovendien vroegen dijkgraaf en hoogheemraden aan de Staten van Holland een octrooi om de kaart tegen nadrukken te beschermen. In het verzoekschrift werd aangegeven dat Uitwaterende Sluizen hierdoor grote schade zou lijden omdat het alle kosten van het meten en maken van de kaart had gedragen en de kaart tegen redelijke prijzen te koop wilde aanbieden. De Staten verleenden inderdaad op 11 september 1679 een octrooi waarbij niet alleen het nadrukken, uitgeven en verkopen van de nieuwe kaart, maar ook de import en verkoop van buiten Holland nagedrukte exemplaren werd verboden op straffe van verbeurdverklaring en een boete van driehonderd gulden.⁵

Nadat het bestuur was gewaarschuwd dat dit geen bescherming bood tegen nadrukken en met name verkoop in andere gewesten, verzocht het ook om een octrooi aan de Staten-Generaal. Dit tweede octrooi werd op 13 augustus 1680 verleend. Het verschafte dijkgraaf en heemraden het alleenrecht op het laten drukken en verkopen van de kaart in de Republiek. De invoer van in het buitenland nagedrukte kaarten werd verboden. De looptijd en straffen waren gelijk aan die gesteld door de Staten van Holland. Wel bepaalden de Staten-Generaal dat het hoogheemraadschap in alle gewesten waar het de kaart wilden laten drukken of verkopen om 'attache' of ratificatie moest verzoeken. Het bestuur schakelde hiervoor een tussenpersoon in. In het archief van Uitwaterende Sluizen zijn de ratificaties aanwezig van de Staten van Utrecht, Zeeland, Overijssel en Gelderland terwijl uit de financiële administratie blijkt dat ook de Staten van Friesland en Stad en Lande in Groningen werden benaderd.⁶

1 De kaart van het Hoogheemraadschap van de
Uitwaterende Sluizen door Johannes Dou, eenbladsuitvoering,
eerste staat, 1683. Afm. 53 x 66,5 cm. Noord-Hollands Archief,
Haarlem, collectie kaarten en kaartboeken van de Provinciale
Atlas Noord-Holland, inv.nr. NL-HlmNHA 560 001208.

DE KAART VAN VISSCHER

Half juli 1682 besprak het bestuur van Uitwaterende Sluizen een alarmerende brief van de dijkgraaf en een hoogheemraad. Het tweetal meldde dat Visscher aan de Staten van Holland een octrooi had verzocht om een kaart van Noord-Holland te mogen drukken. De heren besloten direct de bode naar Amsterdam te sturen om daar opdracht te geven de vierbladskaart te laten drukken. Mogelijk wilde men op deze manier Visscher het gras voor de voeten wegmaaien. Na de zomer nam Nicolaas Visscher II zelf contact op met het hoogheemraadschap. Dit leidde eind september 1682 tot overleg. Toen bleek dat het hem te doen was om een octrooi op het drukken van alles wat zijn in 1679 overleden vader hem had nagelaten. Hij verzocht om de stem van Alkmaar in de Statenvergadering voor zijn octrooi. Kennelijk vertrouwde hij erop dat het bestuur van het hoogheemraadschap met in zijn midden enkele vooraanstaande Alkmaarse regenten dat wel kon regelen. In ruil wilde hij beloven nooit een kaart van Noord-Holland te zullen uitbrengen of die van Uitwaterende Sluizen na te drukken. Het bestuur oordeelde echter dat als Visscher eenmaal dat algemene octrooi in bezit had zijn belofte weinig meer zou voorstellen en ging hier niet op in. Daarna gaf Visscher aan de koperplaten van de kaart van Uitwaterende Sluizen inclusief het octrooi wel te willen overnemen. Het bestuur vond dit aanvankelijk een aantrekkelijk idee omdat de verkoop van de kaarten tegenviel. Nadat de heren de oude besluiten over de kaart hadden nagezien, schoven ze dit echter op de lange baan. Visscher verkreeg overigens toch het door hem gewenste octrooi en publiceerde daarna direct een catalogus.⁷

In januari 1689 liet Visscher weer van zich horen. Hij had nu wel het plan opgevat zelf een kaart van Uitwaterende Sluizen te produceren op een formaat geschikt voor opname in atlanten. Dijkgraaf en hoogheemraden stemden hiermee in mits het wapen van het hoogheemraadschap en hun familiewapens op de kaart kwamen te staan met een passende opdracht erbij (zie afbeelding 3). Drie jaar later, op 5 januari 1692, verkreeg Visscher officieel schriftelijk permissie voor zijn kaart van Noord-Holland. Die was eind juli van hetzelfde jaar gereed (zie afbeelding 2).

Hij schonk toen aan alle leden van het college van dijkgraaf en hoogheemraden en de secretaris een ingelijst exemplaar, een exemplaar gedrukt op tafzijde en twee op papier, alle ingekleurd.⁸

Visschers kaart is duidelijk tot in detail gebaseerd op de kleine eenbladskaart van Uitwaterende Sluizen.⁹ Wel is hij anders

3

2 Kaart van Kennemerland en West-Friesland (Noord-Holland) door Nicolaas Visscher II, 1692. Afm. 58 x 50,2 cm. Rijksmuseum Amsterdam, objectnr. RP-P-AO-6-21-3.

3 Detail cartouche met wapens Uitwaterende Sluizen, dijkgraaf en hoogheemraden op de kaart van Nicolaas Visscher II.

georiënteerd. Bij zijn kaart vinden we het noorden boven terwijl die van het hoogheemraadschap Noord-Holland laat zien met het noorden links. Bovendien voorzag Visscher zijn kaart van een coördinatenraster ten behoeve van een plaatsnamenindex. In de met voorstellingen van de bloeiende landbouw versierde cartouche rechtsonder wees hij op zijn eigen octrooi en de speciale toestemming van het bestuur. De cartouche linksboven toont het wapen van Uitwaterende Sluizen omringd door de familiewapens van dijkgraaf, hoogheemraden en secretaris. In de tekst verklaarde Visscher zeer verplicht te zijn aan het college en droeg hij de kaart daaraan op. Hij hield zich dus keurig aan de gestelde voorwaarden. Onder deze opdracht vinden we ook nog een prachtige allegorische loftuiging op het werk van het hoogheemraadschap.

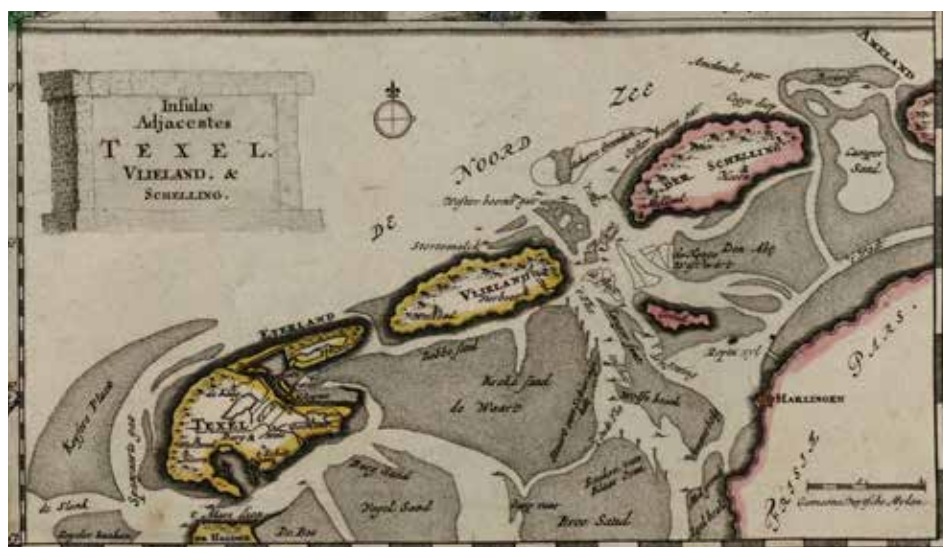
ROOFDRUK VAN DE RAM

Kwam met Visschers kaart alles prachtig terecht, met de kaart van diens concurrent Johannes de Ram ging het anders. Op 1 december 1691 bespraken dijkgraaf en hoogheemraden dat De Ram “(...) hem vervordert te debiteeren en verkoopen een kaarte continueerende het district vande uijtwaterende sluijsen contrarie het octroij soo van de Staten Generael als van de Staten van Hollandt (...)”.¹⁰ Inderdaad had De Ram een kaart van het Noorderkwartier van Holland op de markt gebracht. Weer ging het niet om een regelrechte kopie van de kaart van Uitwaterende Sluizen (zie afbeelding 4).

Zijn kaart is eveneens anders georiënteerd dan die van het hoogheemraadschap, met het noorden boven. Verder voegde hij in een inzet een kaartje toe van Texel, Vlieland en Terschelling, die destijds onder het Noorderkwartier ressorteerden. Dat kaartje maakt in vergelijking met die van het vasteland een wat slecht uitgewerkte indruk. Johannes Dou had de eilanden buiten beschouwing gelaten omdat ze geen deel uitmaakten van het werkgebied van het hoogheemraadschap. De Ram moest voor de drie genoemde eilanden dus andere, minder exacte kaarten erbij pakken. Ten slotte beslaat zijn kaart een ruimer gebied. Hij nam een groot deel van de Zuiderzee en de zuidwesthoek van Friesland mee.

4 Kaart van Noord-Holland door Johannes de Ram, 1691. Afm. 49,5 x 58 cm. Noord-Hollands Archief, Haarlem, collectie kaarten en kaartboeken van de Provinciale Atlas Noord-Holland, inv.nr. NL-HlmNHA_560_000481_G.

5 Detail van de kaart van Johannes De Ram met cartouche en inzetkaartje.

Het college besloot aan De Ram een officiële aanzegging te laten uitbrengen en de bevoegde autoriteiten in te lichten. Uit dit laatste blijkt dat de heren niet van plan waren zelf tegen De Ram te procederen. Secretaris Johan Baert stelde de bedoelde akte van insinuatie en protest op. Hierin werd aangegeven dat De Ram in strijd met de octrooien van het hoogheemraadschap handelde. Geëist werd dat hij alle exemplaren van zijn roofofdruk direct inleverde. Bovendien werd De Ram aansprakelijk gesteld voor de door het hoogheemraadschap geleden schade. De uitbrenger van de insinuatie werd meteen verzocht een kopie van het octrooi van de Staten-Generaal te bezorgen bij de hoofdofficier van Amsterdam met verzoek dat te handhaven. Op 11 december 1691 stond notaris Michiel Bockx met twee getuigen bij De Ram voor de deur. Deze gaf als antwoord op de aanzegging door Bockx dat hij “hoorde en sagh”.¹¹

Een maand later, op 5 januari 1692, kwam de kwestie weer aan de orde in het bestuur van Uitwaterende Sluizen. Op deze vergadering kreeg Visscher de reeds besproken toestemming voor zijn kaart van Noord-Holland. Dat was meteen aanleiding hem te verzoeken de door dijkgraaf en hoogheemraden tegen zijn concurrent De Ram begonnen procedures voort te zetten. Hieruit blijkt opnieuw dat het college zelf niet in een proces verward wilde raken. Helaas is de reactie van

Visscher niet overgeleverd. Eind maart 1692 deed notaris Bockx in een brief verslag van hetgeen de hoofdofficier had ondernomen. Hij verzocht meteen om een afschrift van het octrooi van de Staten van Holland en wilde weten hoe het bestuur tegenover de kwestie stond. Dat besloot het gevraagde afschrift te verstrekken, maar verder moest de hoofdofficier maar zien. Tot besluit werd Bockx verzocht zijn nota in te dienen.¹²

SLOTBESCHOUWING

Dijkgraaf en heemraden van Uitwaterende Sluizen namen uitgebreide voorzorgsmaatregelen om hun kaart tegen nadrukken te beschermen en verkregen octrooien van de Staten van Holland en de Staten-Generaal. Uit de verwikkelingen rond de kaarten van Noord-Holland van Visscher en De Ram bleek echter dat al te hoge verwachtingen over de effectiviteit daarvan misplaatst zijn. Het bestuur beseftte dat goed getuige de discussie in september 1682 naar aanleiding van de vraag van Visscher of het stadsbestuur van Alkmaar in de Staten van Holland mee wilde werken met het door hem gewenste octrooi op de door zijn vader nagelaten kaarten. Het bestuur oordeelde dat een dergelijk octrooi de als tegenprestatie aangeboden verzekering nooit kaarten van het Noorderkwartier te produceren waardeloos maakte.

Toch trad Visscher in overleg toen hij in 1689

SUMMARY

Copying forbidden! An official and a pirate copy of the map of the Northern part of Holland by Johannes Dou (1680) / Diederik Aten

In 1661 the water authority Hoogheemraadschap van de Uitwaterende Sluizen hired the well-known surveyor Johannes Dou of Leiden to produce a new map of the northern part of Holland, the so-called Northern Quarter. This monumental wall map appeared in print in 1680 and, in smaller versions, in 1682-1683. The Estates of Holland and the Estates General granted privileges that forbade others the publication of comparable maps of the Northern Quarter for fifteen years. However, in 1689 Nicolaas Visscher II, the third generation of an established Amsterdam firm of engravers and publishers, asked the water authority for permission to produce a new map of the Northern Quarter suitable for inclusion in atlases. The authority agreed – on condition that its coat of arms and those of the board members, as

well as a dedication, would be printed on his map. Visscher fully agreed and based his map completely on the water authority's map by Dou. It appeared shortly before the summer of 1692. By then another Amsterdam engraver and seller of prints and maps, Johannes de Ram, had also published a map of the Northern Quarter. De Ram was a newcomer, had far less to lose and did not hesitate to contact the water authority. The authority learned of his pirate copy in December 1691. It warned De Ram officially, demanded the surrender of all his maps and compensation of the inflicted damage, and informed the Amsterdam public prosecutor. The water authority itself refrained from taking further action against De Ram. The reasons for this are not recorded, but the authority probably realized that De Ram's map no longer offered serious competition, as its own map had already been on the market for over a decade. Lengthy and costly litigation was simply no longer justified.

echt werk maakte van zijn plan voor een eigen kaart van Noord-Holland. Hij had belang bij een goede relatie omdat hij de kaarten van Uitwaterende Sluizen in commissie verkocht. Bovendien stond hij aan het hoofd van een oude en gerenommeerde firma. Reputatieschade door problemen met het hoogheemraadschap kon Visscher niet gebruiken. Hij vroeg dus netjes zelf een kaart van Uitwaterende Sluizen te mogen maken en richtte zijn in 1692 verschenen kaart volledig naar de wensen van dijkgraaf en hoogheemraden in. Dat heeft hem geen windeieren gelegd. Aan het einde van hetzelfde jaar ontving hij de opdracht om veertig keer bladnummer 16 van de grote kaart, honderd complete vierbladskaarten en driehonderd eenbladskaarten van Uitwaterende Sluizen te drukken. De goede betrekkingen blijken opnieuw toen Visscher eind 1693 contact opnam over losse kaartbladen die hij in zijn sets miste. Dat werd soepel en met gesloten beurs opgelost.¹³

Voor De Ram lag het anders. Hij was een nieuwkomer in het Amsterdamse wereldje van graveurs en uitgevers van prenten en kaarten en had veel minder te verliezen.¹⁴ Voorts ging hij net als Visscher prat op een algemeen octrooi. Op zijn kaart van Noord-Holland vermeldde hij duidelijk “Cum. Privilegio Ordinum Hollandiae et West-Frisiae”. De keuze van dijkgraaf en hoogheemraden zelf niet tegen De Ram te procederen kan daarom verstandig worden genoemd. Een dergelijk proces kon lang duren, er waren veel kosten mee gemoeid en de afloop stond wegens dat eigen octrooi van De Ram niet volledig vast. Bovendien was de urgentie sterk verminderd omdat de kaart van Uitwaterende Sluizen ondertussen een decennium op de markt was. Hier kwam nog bij dat De Rams kaart alleen met de kleine eenbladskaart van het hoogheemraadschap concurreerde en niet met de grote zestienbladige wandkaarten.

Helemaal gedaan was het echter nog niet nadat notaris Bockx in maart 1692 was verzocht zijn nota in te dienen. Aan het einde van dat jaar memoreerde het bestuur van Uitwaterende Sluizen enkele onafgedane zaken als het opstellen van een brief aan Bockx. De secretaris schreef Bockx begin maart 1693 nog eens over de kwestie. En hoewel De Ram op 15 mei 1693 was overleden, reisde op 28 juli een delegatie van het bestuur naar Amsterdam om met de hoofdofficier en enkele andere betrokkenen te praten.¹⁵ Daarna valt niets meer over de kwestie te vinden en lijkt die een zachte dood te zijn gestorven.¹⁶ Met de kaart lag het anders. De weduwe van De Ram hertrouwde in 1696 met Jacques de la Feuille en die kon zijn gang gaan omdat de geldigheidsduur van de octrooien van het hoogheemraadschap inmiddels

waren verstreken.¹⁷ Hij leverde een tweede staat van de kaart af waarbij alleen de naam van De Ram door die van hemzelf was vervangen.¹⁸ Begin achttiende eeuw blijkt de koperplaat van De Rams kaart van Noord-Holland in bezit te zijn gekomen van Joachim Ottens en vervolgens bij de firma van zijn zonen Reinier en Josua Ottens. Die leverden de derde en vierde staat af onder hun adressen.¹⁹

NOTEN

* Met dank aan Jan W.H. Werner voor zijn commentaar op een eerdere versie van dit artikel en Lisette Blokker voor hulp bij de summary.

1 Het meest recent in Diederik Aten en Paul Schevenhoven m.m.v. Willem Messchaert (red.), *Dou; landmeters in Rijnland en Hollands Noorderkwartier, 1600-1680* (Leiden/Heerhugowaard 2016).

2 C.J. Gonnet, De kaart van het Hoogheemraadschap der Uitwaterende Sluizen in Kennemerland en West-Friesland, in: *Tijdschrift Koninklijk Nederlandsch Aardrijkskundig Genootschap*, 2e serie, deel XXVI (1920), blz. 746-761.

3 Waterlands Archief (WA), Purmerend, *Hoogheemraadschap van de Uitwaterende Sluizen (HUS) 1544-1950* (toegang 1080), inv.nr. 14, 28-1-1679.

4 WA, HUS, inv.nr. 15, 27-6-1682.

5 WA, HUS, inv.nr. 15, 2 en 9 tm. 13-9-1679; inv.nr. 133; inv.nr. 426, fol. 52R; Gonnet (1920), blz. 752-753.

6 WA, HUS, inv.nr. 15, 10 en 11 tm. 15-8-1680; inv.nr. 133; inv.nr. 427, fol. 44V; inv.nr. 428, fol. 38V; inv.nr. 429, fol. 47V; Gonnet (1920), blz. 753-754.

7 WA, HUS, inv.nr. 15, 18-7, 26-9, 10 en 17-10-1682; Gonnet (1920), blz. 753; C. Koeman, *Atlantes Neerlandici*; vol. III (Amsterdam 1969), blz. 152-153.

8 WA, HUS, inv.nr. 15, 6-1-1689; inv.nr. 16, 5-1 en 26-7-1692.

9 Zie hierover ook Dirk Blonk en Joanna Blonk-van der Wijst, *Hollandia Comitatus. Een kartobibliografie van Holland* ('t Goy-Houten 2000), blz. 49-51 en M. Donkersloot-De Vrij, *Topografische kaarten van Nederland vóór 1750. Handgetekende en gedrukte kaarten, aanwezig in de Nederlandse rijksarchieven* (Groningen 1981), blz. 141 (nr. 715).

10 WA, HUS, inv.nr. 15, 1-12-1691.

11 Stadsarchief Amsterdam (SA), notarissen ter standplaats Amsterdam (toegang 5075), inv.nr. 4434D, blz. 243-248 en 261-263.

12 WA, HUS, inv.nr. 16, 5-1 en 19-3-1692.

13 WA, HUS, inv.nr. 16, 1-11-1692 en 28-11-1693.

14 Zie nader over De Ram: Peter van der Krogt op <https://allardpierson.nl/blog/een-kaart-in-alle-staten/>.

15 WA, HUS, inv.nr. 440; inv.nr. 788 (declaratie Baert); Gonnet (1920), 754.

16 Ook het voor 1692-1693 grotendeels gedigitaliseerde SA, schout en schepenen (toegang 5061), civiele zaken, leverde geen enkele aanwijzing op.

17 Zie over De la Feuille: Peter van der Krogt op <http://www.blogs-uva-erfgoed.nl/kaart-van-piemont-savoye-en-milaan-door-jacques-de-la-feuille/>.

18 Zie voor een voorbeeld Rijksmuseum Amsterdam (RMA), objectnr. RP-P-AO-6-19-2.

19 Zie onder andere Regionaal Archief Alkmaar, beeldbank cat.nr. RP1005078, en RMA, objectnr. RP-P-AO-6-22.

OOSTENDE BELEGERD, KOPERPLAAT HERSNEDEN

Vier staten van Baptista van Doetecums kaart van het beleg van Oostende, 1601-1604

• PETER VAN DER KROGT EN BRAM VANNIEUWENHUYZE •

Allard Pierson, de instelling die de erfgoedcollecties van de Universiteit van Amsterdam beheert, kreeg in december 2019 een bijzondere plattegrond van het beleg van Oostende (1601-1604) in bezit. Deze is vervaardigd door de bekende graveur Baptista van Doetecum (circa 1555-1611). Tot nu toe waren er van de belegeringsplattegrond drie verschillende staten bekend.¹ De belegeringskaart die nu in bezit van het Allard Pierson is gekomen, is een vierde staat. De schenker van de plattegrond, de heer Gerard van Loon uit Antwerpen, heeft altijd al een bijzondere belangstelling voor het beleg van Oostende gehad: een ver familielid, kolonel Johan van Loon, was namelijk korte tijd gouverneur van Oostende.² Hij kreeg die functie op 29 maart 1604 nadat zijn voorganger gesneuveld was. Lang heeft hij niet kunnen genieten van die positie, want een week later, op 5 april, kwam Van Loon zelf om het leven.

HET BELEG VAN OOSTENDE

Begin zeventiende eeuw was de Vlaamse stad Oostende in handen van de Republiek der Verenigde Nederlanden, met Maurits van Nassau als opperste bevelhebber. Van 1601 tot 1604 speelde er zich één van de spectaculairste belegeringen van de Tachtigjarige Oorlog af. Oostende werd vanaf 5 juli 1601 belegerd door Spaanse troepen en pas na ruim drie jaar strijd gaf de stad zich op 20 september 1604 over. Daarmee was het een van de zeldzame belegeringen die meer dan een jaar voortduurden. De gebeurtenissen maakten een diepe indruk op tijdgenoten in binnen- en buitenland en waarbij geregeld parallellen werden getrokken met de strijd om het antieke Troje.

Naast de militaire strijd speelden zich in beide kampen hevige discussies af over de zin en onzin van de hele operatie. De oorlog werd niet alleen ter plaatse, maar ook op papier en op doek gevoerd: Van Doetecums belegeringskaart hoort

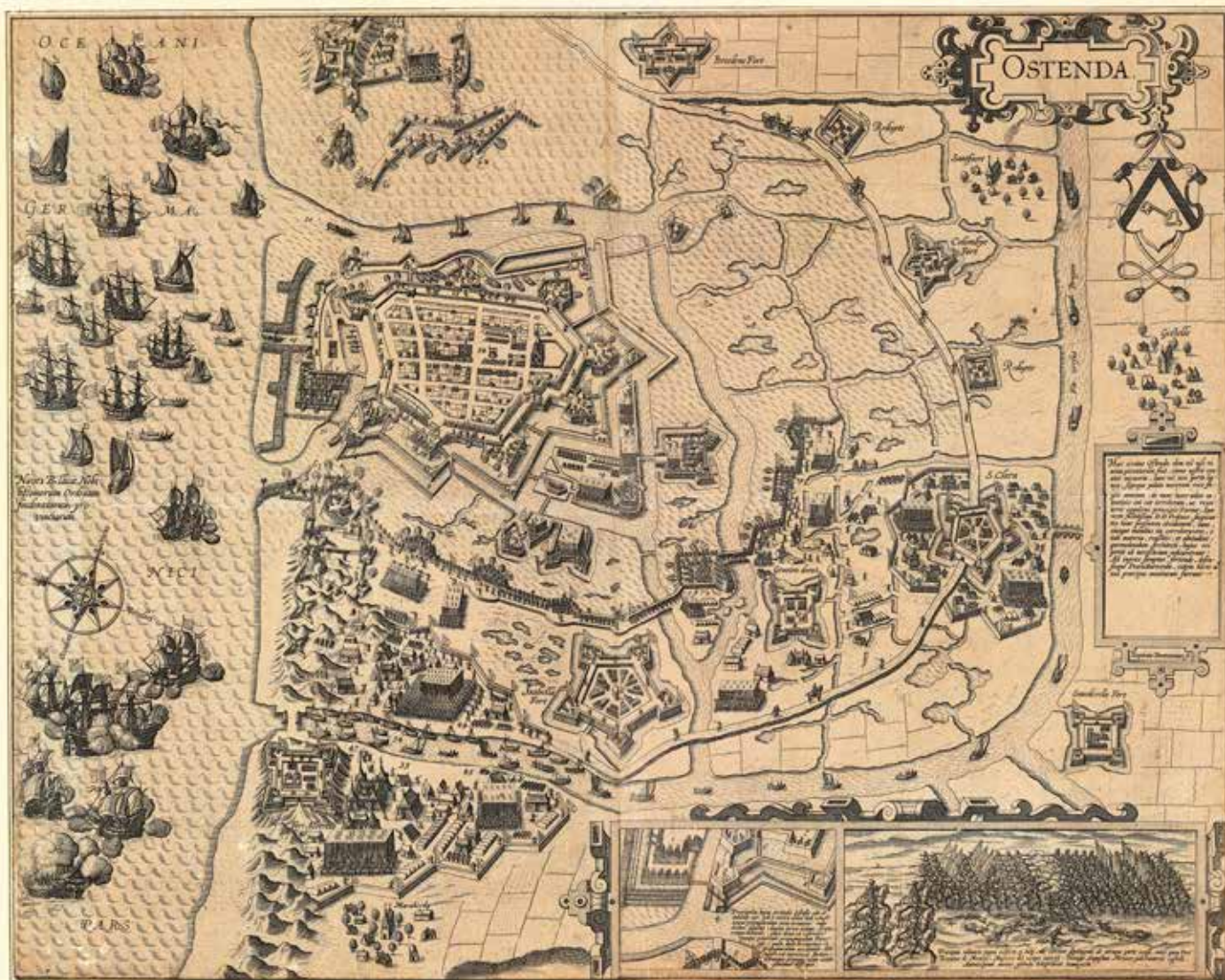
DR. P.C.J. VAN DER KROGT (1956)
is Jansonius-conservator bij Allard Pierson, de Collecties van de Universiteit van Amsterdam, en verricht onderzoek in het kader van Explokaart.

PROF. DR. B.J. VANNIEUWENHUYZE (1980)
is Explokaart-hoogleraar in de geschiedenis van de kartografie aan de Universiteit van Amsterdam.

thuis in een haast onoverzienbare reeks verslagen, pamfletten, prenten, kaarten en schilderijen die aan het beleg van Oostende zijn gewijd. Het beleg vormde tevens een gelegenheid om allerlei militaire, technologische en (vesting)bouwkundige experimenten uit te proberen en fungeerde in die zin als een soort leerschool. Twintig jaar na dato bestempelde Hendrik Hondius het beleg nog *gelijk een academie, oft hooge schole voor allerhande krijchslieden, als oock officiere, mede van ingenieurs*.³ Maar ook voor de graveurs van de prenten en kaarten vormde het beleg mogelijk een leerschool, zoals verderop nog zal blijken.

De graveur Baptista van Doetecum maakte in het korte tijdsbestek van een of twee jaar maar liefst drie verschillende belegeringskaarten van Oostende. De eerste daarvan is het onderwerp van dit artikel. De tweede – althans volgens de nummering van Nalis – is wat kleiner (ca. 38,5 x 54 cm) en werd uitgegeven door Herman Allartsz.

1

van Warmenhuysen, genaamd Coster.⁴ Deze kaart, waarvan drie staten te onderscheiden zijn, toont het beleg vanuit het zuidoosten. De bijbehorende tekst is niet bekend. Van Doetecums derde kaart is nog kleiner (ca. 29 x 37 cm) en werd door de graveur zelf uitgegeven. Hierbij hoort een Nederlandse tekst en deze kaart is een keer bijgewerkt.

Dit is niet de plaats om de hele, ingewikkelde geschiedenis van het beleg uit de doeken te doen, daarvoor kan men elders terecht.⁵ We beperken ons tot een korte samenvatting, maar schenken daarbij wel aandacht aan gebeurtenissen die ons in staat stellen om Van Doetecums belegeringskaart te duiden en de vier staten van elkaar te onderscheiden.

Hoewel reeds sinds de zomer van 1600 geruchten de ronde deden over een nakend beleg en in beide kampen voorbereidingen daartoe werden getroffen, werd Oostende pas op 5 juli 1601 daadwerkelijk omsingeld door Spaanse

2

1 De 'nieuw ontdekte' vierde staat van Van Deutecums kaart van het Beleg van Oostende (Amsterdam, Allard Pierson, HB-KZL 101.26.11).

2 Johan van Loon, portret uit Philippe Fleming, *Oostende vermaerde, gheweldighe, lanckduyrighe, ende bloedighe Belegeringhe, Bestorminghe ende stoute Aenvallen* (Den Haag: Aert Meuris, 1621) (coll. Van Loon, Antwerpen).

DE VIJF EXEMPLAREN VAN HET BELEG VAN OOSTENDE VAN BAPTISTA VAN DOETECUM:

Eerste staat: Darmstadt, Technische Universität, His K 5757 en Amsterdam, Rijksmuseum, RP-P-OB-80.651.

Tweede staat: Nürnberg, Germanisches Nationalmuseum, HB309.

Derde staat: Nürnberg, Germanisches Nationalmuseum, HB310.

Vierde staat: Amsterdam, Allard Pierson / De collecties van de Universiteit van Amsterdam, OTM: HB-KZL 101.26.11
Aan drie exemplaren is een Duitse tekst toegevoegd, gedrukt door Jan Jansz te Arnhem (Darmstadt en Nürnberg HB309) en Cornelis Claesz (Nürnberg HB310).

troepen, aangevoerd door aartshertog Albrecht van Oostenrijk (1559-1621). De aartshertog nam zijn intrek in het gelijknamige fort Albertus – ook wel Albertusfort of zelfs Sint-Albertusfort genoemd – ten zuidwesten van de stad. Het werd in 1782 afgebroken en is te situeren in de huidige deelgemeente Mariakerke ter hoogte van de Raversijdestraat.⁶ Interessant is dat aan de zuidwestelijke en zuidelijke zijde van de stad zes infanterieregimenten en de ruitery werden gelegerd, terwijl aan de overzijde van de Geul ten noordoosten van Oostende slechts twee infanterieregimenten werden geplaatst. Die nadruk op de zuidwestelijke zone komt ook terug op Van Doetecums belegeringskaart: daarvoor is de gehele onderste helft van het kaartblad gereserveerd. Ook het zichtstandpunt ten zuidwesten van de stad zorgt ervoor dat deze zone groter wordt weergegeven.

De gevechten startten op 10 en 11 juli met een Spaanse aanval op de ingang van de oude haven, volgens Albrecht de enige kwetsbare plek in de stadsversterking. Desalniettemin hielden de bastions stand en gingen de belegerden op 13 juli in de tegenaanval. Twee dagen later kwam Francis Vere met drieduizend Engelse soldaten aan in de stad en wist hij een reeks verschansingen in de polders rond de stad aan te leggen en te consolideren. Een maand later werd de Groenendijk ten westen van de stad doorgestoken en de polder aldaar onder water gezet. Samen met de eerder doorgestoken duinengordel aan de andere zijde van stad zorgde dat ervoor dat de polders bij vloed onder water kwamen te staan. Tweemaal daags veranderde Oostende in een soort eilandstad.

Ondanks hevige beschietingen van beide kanten ontstond een patstelling, met als gevolg dat de belegering in de bijzonder natte herfst en barre winter werd voortgezet. Probleem voor de

Spanjaarden was vooral dat de Staatsen meester van de zee waren en de stad langs die zijde konden blijven bevoorraden en versterken. Daarom bouwden de Spanjaarden twee platformen van waaruit beide havenmonden – en uiteraard de stad zelf – konden worden bestookt. Vooral de Grote Kat ten zuidwesten van de stad sprak tot de verbeelding: dit platform was veertig meter hoog en bood plaats aan acht kanonnen. Desalniettemin bleef het beleg aanslepen: belangrijkste oorzaken waren de gure weersomstandigheden, de inundaties, geldgebrek, logistieke problemen, muerterijen, hongersnood, ziektes, militaire campagnes elders en niet in het minst ook egotripperij, schijnmanoeuvres, list en bedrog. Begin januari 1602 liep een hevige Spaanse bestorming door een mengeling van die factoren voor de belegerden met een sisser af.

Het hele jaar 1602 bleef die patstelling voortduren en bleven aanvallen op de stad uit. Zowel Albrecht als Maurits hield zich, al dan niet noodgedwongen, met andere dingen bezig. Maurits concentreerde zijn militaire campagnes in het Maasland en in Brabant; Albrecht kampte met koortsaanvallen en kreeg te maken met muerterijen in Hoogstraten. De strijdende partijen in en om Oostende zelf wisten hun posities te versterken. Een eerste grote Spaanse aanval kwam er uiteindelijk pas halverwege april 1603: na een schijnaanval op het bastion Porc-Espic slaagden de belegeraars erin de verschansingen in de polder in te nemen. Maar dit militaire succes kreeg geen vervolg: financiële en politieke problemen zorgden ervoor dat Albrecht zich opnieuw met andere zaken moest bezig houden. Enkele pogingen van de Staatsen om Spaanse verschansingen in te nemen en de Grote Kat onschadelijk te maken mislukten.

Pas met de aanstelling van de Genuese veldheer Ambrogio Spinola tot opperbevelhebber van het leger in oktober 1603 ging het beleg de laatste fase in, al zou het nog elf maanden duren vooraleer Oostende zich overgaf. Spinola maakte korte metten met de geldproblemen en muerterijen en liet Oostende vanaf begin 1604 haast onophoudelijk bestoken. Stelselmatig werden verschansingen op de belegeraars veroverd. Spinola's nederlaag bij Cadzand en het verlies van Sluis leken slechts *accidents de parcours*. Op 19 september kregen de Spanjaarden het oude stadsdeel op de kustlijn volledig in handen, waardoor Oostende van de zee werd afgesneden. Een dag later gaf bevelhebber Marquette zich over en op 22 september mocht hij samen met zijn garnizoen de stad over land verlaten. Het beleg was voorbij, de oorlog weliswaar nog lang niet.

KAARTBESCHRIJVING

Van Doetecums belegeringskaart is gedrukt van twee koperplaten en meet ca. 52 x 64 cm.⁷ De titel luidt kortweg *Ostenda* en is rechts bovenaan in een rolwerkcartouche geplaatst. Aan deze cartouche ,hangt' het wapen van Oostende: op een gouden veld een zwarte keper, vergezeld door een sleutel als symbool van Sint-Pieter, patroonheilige van de stad. Aan de rechterzijde is een cartouche geplaatst met een uitgebreide Latijnse tekst:

Hæc civitas Ostenda olim nil nisi vicinia piscatorum fuit, immo nostra constat memoria, hanc nil nisi porta lignea, sepeque palata murorum vice fuisse munitam; at nunc hisce bellis intestinis ita est corroborata, ut restiterit appulsui principis Parmæ; Iam vero Nobilissimi D.D. Ordines, suspicantes hanc presentem obsidionem, hanc eiusque moenibus ita corroboravere, e tali materia, crassitie, et altitudine, quemadmodum Architecti, hujus rei periti it neceßarium judicaverunt: Ad ingens sumptus, fortitudo, defensioque Præsidiariorum, eidem hactenus præcipuo munimento fuerunt.

Vertaling: Deze stad Oostende was vroeger niet meer dan een buurt van vissers, ja het staat vast in onze herinnering dat deze met niet meer dan een houten poort, en met een omheining van palen bij wijze van muren versterkt was; maar nu is zij door deze burgeroorlogen zo versterkt, dat zij de landing van de vorst van Parma heeft weerstaan; verder hebben de Zeer Edele Heren Staten[-Generaal], omdat ze dit huidige beleg verwachtten, deze met haar muren zo versterkt, met zo'n materiaal, dikte en hoogte, als de architecten, hierin bekwaam, het noodzakelijk achtten: hierbij boden de geweldige uitgaven, de dapperheid en verdediging van de garnizoenssoldaten, dezelfde [i.e. deze stad Oostende] tot nu toe een buitengewone bescherming.

Onder deze tekst is nog ruimte over voor een eventuele aanvullende tekst, maar die is er nooit gekomen. Onder de cartouche is een klein veldje met de naam van de maker *Baptista Doetecomius fe*[cit].

De kaart is op het oostnoordoosten georiënteerd, zodat de kustlijn evenwijdig aan de linker kaartrand loopt. Links boven het midden ligt de stad Oostende. De stad is vrij klein afgebeeld en het stratenpatroon en de gebouwen zijn heel eenvoudig getekend. De verdedigingswerken daarentegen zijn heel gedetailleerd weergegeven en bulken van de soldaten en kanonnen. Rondom de stad liggen de linies en forten van de Spanjaarden. Door middel van vlaggen is aangegeven welke legers getekend zijn: de vlag van het Staatse leger bevat een enkele schuinbalk, die van de Spanjaarden een Andreaskruis. Op zee is de Staatse

3

vloot getekend, links onderaan in gevecht met enkele Spaanse oorlogsschepen.

Rechts onderaan is een cartouche getekend met twee afbeeldingen. Rechts is het gevecht tussen het Staatse en Spaanse leger op 13 juli 1601 verbeeld, en voorzien van volgende duiding:

Præcipua velitaris pugna confecta 13 Iulij, ubi circiter septingenti ab utraque parte occisi, inter quos Don Ieronimo de Monroy, Maystro del campo interijt: Denique Augustini Messia gubernatoris castelli Antwerpiani manus globulo Iclopetario transjecta.

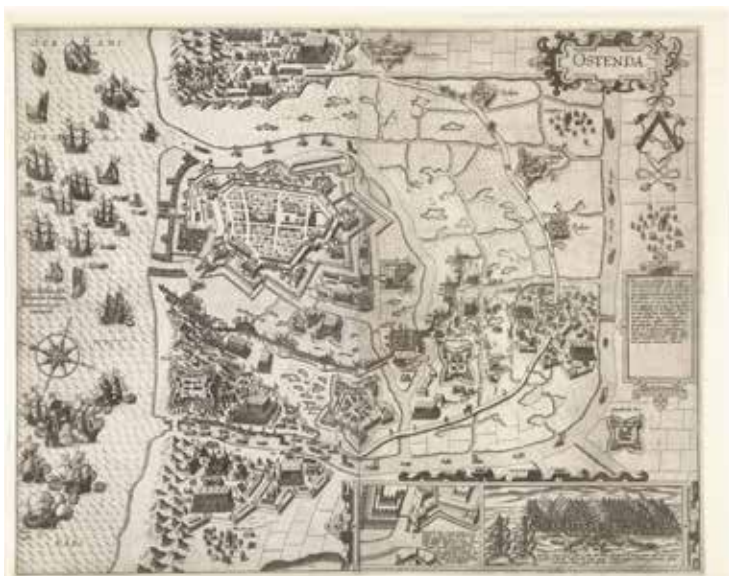
Vertaling: Het belangrijkste tirailleurgevecht werd geleverd op 13 juli, waarbij ongeveer zeventienhonderd [soldaten] aan beide kanten sneuvelden, onder wie Don Jeronimo de Monroy, 'maestre de campo', omkwam: daarnaast nog is een hand van Augustinus Messia, gouverneur van het kasteel [i.e. citadel] van Antwerpen, door een musketkogel doorboord.

De linker afbeelding in de cartouche toont het deel van de verdedigingswerken van Oostende bij de ingang van de oude haven, met de bastions Zandhil, Helmond en Porc-Espic, waartegen de eerste Spaanse aanval gericht was:

Principalis hujus civitatis defensio, ubi et debilior est: qua è contra altum illud robustumque propugnaculum mons arenarius (vulgo dictum Santhil) duplici lorica elatum; prætereaque Helmont, (quasi dicas, os inferorum) ejusque pimeriale propugnaculum Porcepjic (quasi dicas Erinaceus) et propugnaculum occidentale. Hic agger est intercisus, Britannorumque propugnaculum instar semilunæ deffluxit.

Vertaling: De belangrijkste verdediging van deze stad is, waar hij ook het zwakst is: waar daarentegen dat hoge en stevige bastion 'zandberg' (in de volkstaal Santhil genoemd) met een dubbele borstwering is opgetrokken; en bovendien Helmont

3 Het Beleg van Oostende, gezien vanuit het aartshertogelijke kamp ten zuidwesten van de stad. Olieverf door Pieter Snayers (1592-1667) (Museum Prinsenhof, Delft, inv. PDS 94).

4 Het Beleg van Oostende door Bapista van Deutecum, eerste staat (Amsterdam, Rijksmuseum, RP-P-OB-80.651).

5 De tweede staat zonder de tekst (Nürnberg, Germanisches Nationalmuseum, HB309).

(alsof je zou zeggen ‘mond van de hel’) en haar grensbastion Porc-Espic (alsof je zou zeggen ‘stekelvarken’) en het westelijke bastion. Hier is de wal onderbroken, en het bastion van de Britanni is als een halve maan weggebogen.

Diverse objecten op de kaart zijn met een nummer aangeduid, de verklaring daarvan is te vinden op een gedrukte tekst die rondom de kaart gemonteerd diende te worden. Deze tekst is enkel aanwezig op de in Duitsland bewaarde exemplaren.

VIER STATEN

Dankzij de schenking aan het Allard Pierson is een vierde staat van de belegeringskaart boven water gekomen. Hieronder beschrijven we kort hoe deze staten zich van elkaar onderscheiden en wanneer ze gedateerd kunnen worden. De datering is echter bijzonder moeilijk, omdat de chronologie van de bouwwerken en gebeurtenissen niet altijd even duidelijk is.

EERSTE STAAT, JULI - NOVEMBER 1601

De diverse kaartdetails zijn genummerd van 1 tot 47. De tekst die om het exemplaar in Darmstadt is geplakt, geeft de verklaring voor de nummers 1 tot 59 en behoort daarom pas bij de tweede staat. Niet genummerd maar wel benoemd is een hele reeks forten en redouten die naar aanleiding van het beleg rondom de stad was opgetrokken. Links onderaan ligt *Fort Albertus* aan de oostzijde van de rivier.

TWEDE STAAT, NOVEMBER 1601 - EIND FEBRUARI 1602

Op 13 november 1601 werd Fort Albertus door storm en brand geteisterd, en vervolgens heropgebouwd. Mogelijk heeft dat nieuws de graveur doen inzien dat hij het fort op de eerste staat op de verkeerde plaats had getekend, namelijk op de noordelijke kanaaloever. Op de tweede staat is die fout rechtgezet en verschijnt Fort Albertus op

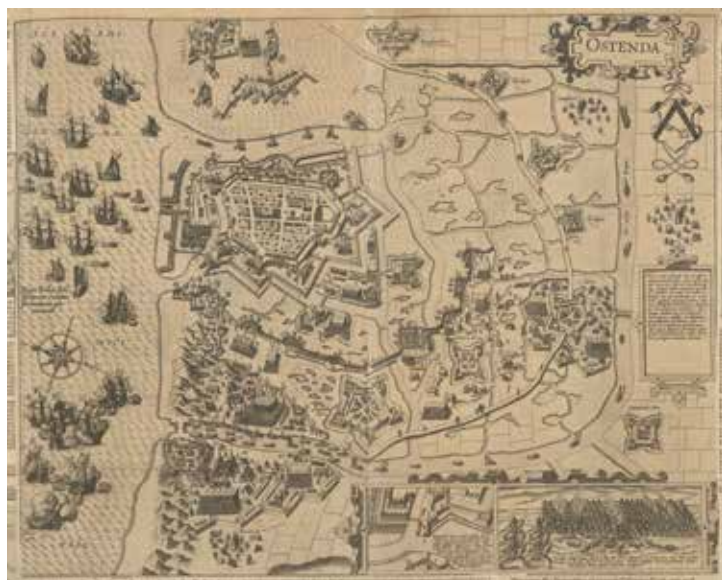
de zuidelijke oever (onder de rivier). Toch bleef ook hier een schoonheidsfoutje aanwezig: abusievelijk is legendanummer 95 gegraveerd in het fort. Dat moet uiteraard nummer 59 zijn, met als uitleg in de legenda onderaan *Der Pallast S.F.D. so wieder neues gebauwet wurd* (het nieuw gebouwde paleis van aartshertog Albrecht van Oostenrijk). Ten zuidoosten van de stad is een schipbrug over de Geul (nummer 49) getekend, die leidt naar een Staatse halve maan (nummer 48). Het gedrukte relaas onder de kaart verhaalt gebeurtenissen tot eind februari 1602.

DERDE STAAT, APRIL 1603

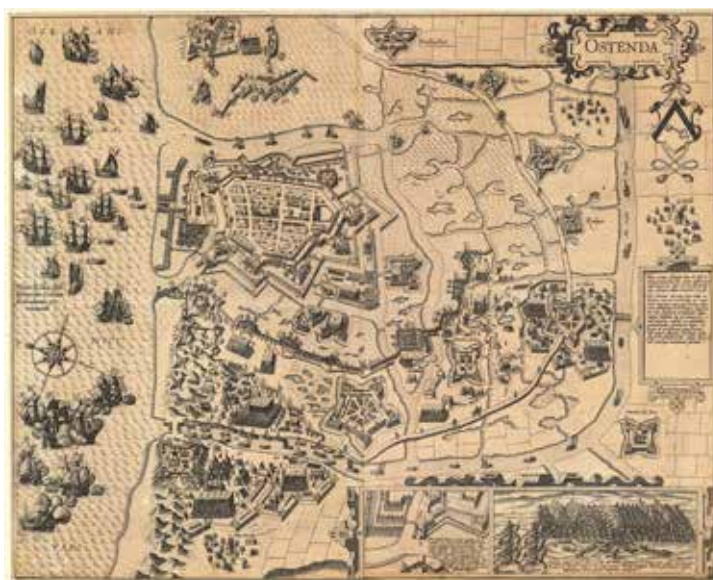
De bastions en het legerkamp ten noordoosten van de stad in de polder van Bredene (nummers 32, 35, en 37-40) hebben plaats gemaakt voor een groot platform (nummers 60-62), van waaruit de schepen op de Geul beschoten konden worden. Nr. 60 is een houten vlot, dat volgens de tekst in februari 1603 tijdens een storm verwoest is.⁸ Ten zuidwesten van de stad zijn de tijdelijke Spaanse stellingen (nummers 5, 41 en 42) in een nieuwe redoute (nummer 63) ondergebracht. In het zuidoosten van de stad is de schipbrug (nummer 49) verwijderd en is bij het Staatse halve maan (nummer 48) de vlag weggehaald, rechts daarvan zijn twee nieuwe Spaanse redoutes en een nieuwe brug toegevoegd. De details zijn genummerd 1-63, waarbij de nummers 60-63 duidelijk door een andere hand gegraveerd zijn. Het gedrukte relaas loopt tot eind maart 1603.

VIERDE STAAT, TWEEDE HELFT 1603

De Spaanse fortificaties ten zuidwesten van de stad (nummer 63 en een tweede maal 62) zijn uitgebreid, onder andere met een veertig meter hoog platform, de eerder genoemde Grote Kat, waarop acht kanonnen stonden en van waaruit de hele stad beschoten kon worden. In februari 1603

6

7

8a

8b

9a

9b

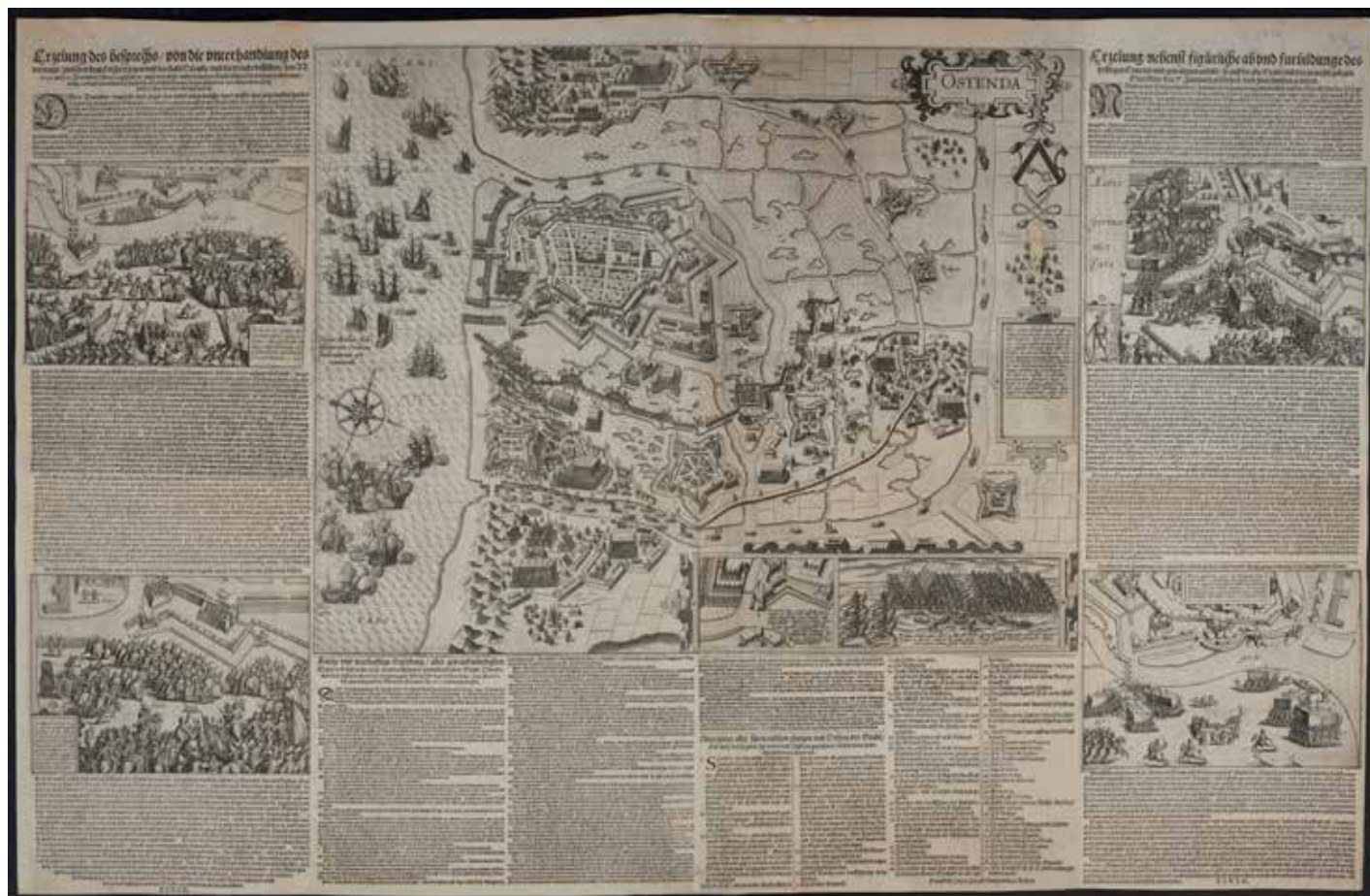
9c

6 De derde staat zonder de tekst (Nürnberg, Germanisches Nationalmuseum, HB310).

7 De vierde staat (Amsterdam, Allard Pierson, HB-KZL 101.26.11).

8 a en b. Fort Albertus op de eerste en vierde staat.

9 a, b en c. De situatie ten zuidoosten van de stad op de tweede staat (gelijk aan eerste staat), derde staat (met nieuwe redoute nummer 63) en vierde staat met de Grote Kat op een veertig meter hoog platform.

10

SUMMARY

Ostend under siege, copperplate re-cut: Four states of Baptista van Doetecum's map of the siege of Ostend, 1601-1604 / Peter van der Krogt & Bram Vannieuwenhuyze

In December 2019, a fourth state of a siege map of Ostend by Baptista van Doetecum was donated to the Allard Pierson. This article offers a first exploratory description and analysis of this map, which depicts a phase in the siege of Ostend (1601-1604). Dating the various states is difficult, as the chronology of events and construction is extremely complicated and knowledge about it still contains many gaps. In anticipation of more thorough research, this article makes a rational proposal: the first state might date from July - November 1601, the second state from November 1601 - end of February 1602, the third state from April 1603 and finally the fourth state from the second half of that same year 1603.

was de Grote Kat zo goed als gereed. Hoewel het platform in juli twee keer in brand is gestoken door de Staatsen, kon het in gebruik blijven. Aannemelijk is dat deze staat verschenen is in de zomer of het najaar van 1603, toen de Grote Kat in gebruik was.

DE TEKSTEN

Drie van de vijf bekende exemplaren hebben aan drie zijden een toegevoegde tekst, voorzien van vier, later zeven, kopergravures. Deze werden ook allemaal afgedrukt in *Belägerung von Ostende*, een bijlage bij J.S., *Belaegerung von Ostende: Journal ... von alle ghedenckwürdigste Sachen ... von den 5. Julij 1601. bisshero auff diese ... Ostermesse 1604.*⁹ In Cornelis Claesz.' boedelinventaris uit 1609 wordt dit journaal vermeld als *Belegh van Oostende met alle de Historien ofte vertooghen in Cooperen platen tweederley met gheschrift in dry boecken, Hoooghduyts*.¹⁰

De tekst toegevoegd aan de eerste staat, die wordt bewaard in Darmstadt, is identiek aan die bij de tweede staat in Nürnberg, en behoort dan ook bij deze tweede staat. Deze tekst bestaat uit drie onderdelen. Aan de linkerzijde staat het relaas van de geheime onderhandelingen tussen Albrecht en de stad Oostende van 22-25 december 1601.¹¹ De bijhorende afbeelding toont deze onderhandelingen; de tweede afbeelding verduidelijkt hoe Albrecht en Isabella zich aan de

¹⁰ Het Beleg van Oostende, eerste staat met tekst behorend bij de tweede staat (Darmstadt, Technische Universität, His K 5757).

stad lieten zien. Rechts van de kaart volgt het relaas van de aanval op de stad op 7 januari 1602, een wraakactie door de misnoegde Albrecht omwille van het onsportieve gedrag van de tegenstander.¹² Ook hier illustreren twee afbeeldingen de gebeurtenissen. Ten slotte staat onder de kaart een relaas van het beleg tot eind februari 1602¹³, alsook de verklaring van de nrs. 1-59. Deze laatste tekst heeft een ongedateerd impressum van Jan Jansz. te Arnhem.

De derde staat (in Nürnberg) heeft een nieuwe tekst en is iets gewijzigd. Aan de linkerkant is een derde afbeelding toegevoegd die het afbranden van Fort Albertus op 13 november 1601 toont. Rechts is te zien hoe schepen door de Geul varen terwijl ze door de Spanjaarden beschoten worden vanaf het platform aan de noordoostzijde van de stad, dat ook op de derde staat van de kaart toegevoegd is. Het relaas van het beleg loopt nu tot eind maart 1603. Toegevoegd is tevens een afbeelding van de zeeslag in het Kanaal van 3-4 oktober 1602. De verklaring van de nummers gaat nu tot 63 en heeft een impressum van Cornelis Claesz., gedateerd 1603.

TOT SLOT

De ambitie van dit artikel beperkte zich tot een eerste, verkennende beschrijving en analyse van een tot hiertoe onbekende vierde staat van Baptista Van Doetecums eerste belegeringskaart van Oostende. De verschillen tussen de vier staten lieten ons toe om de productie- en uitgavedata heel voorzichtig te plaatsen in juli - november 1601, november 1601 - februari 1602, april 1603 en de zomer of herfst van 1603. Als die dateringen kloppen, dan werd deze grote belegeringskaart driemaal bijgewerkt en uitgegeven, op het ritme van het nieuws dat over het beleg binnenkwam.

De chronologie van het beleg en vooral de landschappelijke en militaire wijzigingen rond de stad zijn bijzonder ingewikkeld om te volgen. Het is dus niet uit te sluiten dat diepgaander onderzoek van de vier staten, en van de gebeurtenissen, nieuwe inzichten kan opleveren. Daarbij kan dan uiteraard ook de relatie met de andere twee, kleinere belegeringskaarten van Van Doetecum in ogenschouw worden genomen, want het is nog niet duidelijk hoe deze zicht tot elkaar verhouden. Een laatste punt dat zeker aandacht verdient, is Van Doetecums perspectief: dergelijke nieuwkaarten zijn zelden neutraal en geven doorgaans een specifiek perspectief weer.¹⁴ Om dat perspectief te ontrafelen is eveneens diepgaander onderzoek vereist.

NOTEN

* Met dank aan Theo Bressers voor de vertaling van de Latijnse teksten, en natuurlijk ir. G.M.L. van Loon voor de schenking en de adviezen.

1 Henk Nalis, *The Van Deutecum Family, part IV: The Northern Netherlandish Years, 1583-1606*. Rotterdam: Sound & Vision 1998, nr. 1035, pp. 290-292.

2 Pierre J.E. van Loon, Geslacht Van Loon (Vijfde tak). In: *Algemeen Nederlandsch Familieblad* 4 (1887), p. 9-17, ald. p. 17.

3 Het citaat komt uit Hondius' *Korte beschrijvinge ende afbeeldinge van de generale regelen der fortificatie ...* (Den Haag, 1624) en is overgenomen uit Frans Westra, *Nederlandse ingenieurs en de fortificatiewerken in het eerste tijdperk van de Tachtigjarige Oorlog, 1573-1604*, Alphen aan den Rijn: Drukkerij Vis Offset, 1992, p. 71.

4 Henk Nalis, *The Van Deutecum Family, part IV: The Northern Netherlandish Years, 1583-1606*. Rotterdam: Sound & Vision 1998, nr. 1035, p. 295.

5 Zie met name Olivier Debaere, 'Het beleg van Oostende (1601-1604) en de snelle heropbouw van de havenstad', in: *Verwoesting en wederopbouw van steden, van de middeleeuwen tot heden. 18de Internationaal Colloquium. Spa, 10-12.IX.1996. Handelingen*, Brussel: Gemeentekrediet, 1999, pp. 207-224; Olivier Debaere, *Stedenatlas: Oostende. Een topografisch overzicht van de ontwikkelingen van een fel begeerde havenstad*, Oostende: Stadsarchief Oostende, 2002 (webversie: <https://archief.oostende.be/thema.aspx?id=5302>, geraadpleegd 20 november 2020);

Werner Thomas, 'Het beleg van Oostende', in: Werner Thomas (red.), *De val van het Nieuwe Troje. Het beleg van Oostende 1601-1604*, Oostende: Oostende Stad aan Zee; Leuven: Davidsfonds, 2004, pp. 80-99; Piet Lombaerde, 'Oostende afgesneden, belegerd, opgegeven en ingenomen: 1599-1604', in: Dirk de Vries, *Oostende verloren, Sluis gewonnen, 1604. Een kroniek in kaarten. Catalogus bij een tentoonstelling in de Leidse Universiteitsbibliotheek van 12 augustus - 12 september 2004*, Leiden: Universiteitsbibliotheek Leiden, 2004, pp. 47-69; Tim Piceu, '1604. Een Troje aan de Noordzee', in: Marnix Beyen [et al.], (red.), *Wereldgeschiedenis van Vlaanderen*, Kalmarhout: Polis, 2018, pp. 227-233.

6 Een kleine uitstulping van de Zeedijk wijst nog op de locatie van het voormalige fort. Zie het lemma 'Zeedijk (Mariakerke)' in de Inventaris Onroerend Erfgoed van het Vlaamse Gewest (<https://id.erfgoed.net/themas/6906>). Een kleine straat aldaar heet Albertushelling, een grotere straat draagt de naam Aartshertogstraat.

7 Bij de exemplaren Darmstadt en Amsterdam is elke koperplaat op twee kleine vellen papier gedrukt, die later gemonteerd zijn.

8 Tekst bij exemplaar Nürnberg HB310.

9 Amsterdam, UvA Allard Pierson, OTM: OF 63-992 (3). Van de auteur zijn enkel de initialen J.S. bekend.

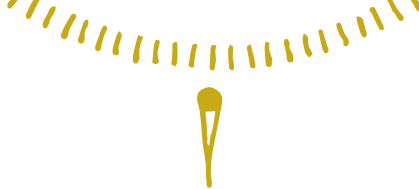
10 Günter Schilder, *Monumenta Cartographica Neerlandica VII: Cornelisz. Claesz. (c. 1551-1609): Stimulator and Driving Force of Dutch Cartography*. Alphen aan den Rijn: Canaletto, 2003, p. 22-23.

11 *Erzählung des besprechens von die underhandlung des vertrags, zwischen dem Ertzhertzogen und der stadt Ostende, und die ursache desselben, den 22. 23. 24. und 25 December, Anno 1601. gehalten...*

12 *Erzelung, nebenst figürliche ab und fürbildunge des hefftigen blutigen Sturms, und gewantigen anfalls, so auff der alten Stadt und den zu nechtst gelegen Sterckten, den 7. Januarij Anno 1602 geschehen, und zwei stunden geweret.*

13 *Kurtze und warhafftige Erzählung, aller gedenckwürdigsten Sachen, so sich in der jetzt weitberühmeten unwinbarlichen Stadt Ostende, und auch aussen dafür in des Ertzhertzogen Alberti Feld-lager seithero den 5. Julij, An. 1601, biß zum außganck des Monaths February, An. 1602, haben zu getragen.*

14 Zie bijvoorbeeld de twee gevalstudies behandeld in Bram Vannieuwenhuyze, 'Entangled Maps. Topography and Narratives in Early Modern Story Maps', in: Zef Segal & Bram Vannieuwenhuyze (Ed.), *Motion in Maps, Maps in Motion. Mapping Stories and Movement through Time*, Amsterdam: Amsterdam University Press, 2020, pp. 57-80.

BONNSVILLE: EEN VERGETEN PLAATS

• SJOERD DE MEER •

Bijna dertig jaar geleden trof ik in een Amerikaans boek uit 1850 een zorgvuldig opgevouwen kaart aan. Het boek ging over scheepsbouw. De kaart had hier weinig mee te maken, behalve dan dat deze ook Amerikaans was en uit ongeveer dezelfde tijd dateerde. De kaart toont het verkavelingsplan van Bonnsville. Indertijd maakte de kaart mij al nieuwsgierig, vooral vanwege de Nederlandstalige aantekeningen die erop voorkomen, maar het onderzoek strandde vanwege gebrek aan gegevens en tijd. Tegenwoordig – en dat is toch te omschrijven als een informatierevolutie – zijn de zoekmogelijkheden onmetelijk veel groter dan toen. Al met al voldoende reden om in deze ‘Corona-tijd’, met het internet als belangrijkste bron, mij van achter mijn bureau opnieuw te verdiepen in deze kaart.

DRS. S. DE MEER

is conservator kartografie van het Maritiem Museum Rotterdam.

De kaart is getiteld *Map of Bonnsville situated near Weehawken in the township of North-Bergen Hudson County State of New Jersey, Surveyed and laid out into Lots by L. Schamberger*.¹ Op een moderne kaart is Bonnsville niet meer terug te vinden, ook niet met behulp van Google Maps. Dat verbaast, maar het is eigenlijk niet bijzonder: wel meer plaatsnamen bestaan niet meer. Weehawken, dat ook in de titel wordt genoemd, biedt een aanknopingspunt. Google Maps brengt ons naar het stedelijk gebied van New York, aan de overzijde van Manhattan over de Hudsonrivier. Wikipedia informeert dat Weehawken de naam is, die door de oorspronkelijke bevolking aan dit gebied is gegeven.² Het betekent zoiets als ‘rotsen die op bomen lijken’, hetgeen verwijst naar een

hoog vanuit de Hudsonrivier oprijzende klif, *the Palisades*.

Niet ver daarvandaan ging in 1609 Henry Hudson (1565-1611), in dienst van de Verenigde Oost-Indische Compagnie, met zijn jacht de ‘Halve Maen’ voor anker.³ Later in de zeventiende eeuw was het gebied rondom Weehawken een Nederlandse kolonie. Ook het *township* North-Bergen, dat eveneens in de titel wordt genoemd, is goed op de kaart terug te vinden en ligt direct ten noorden van Weehawken. Ten zuiden van Weehawken ligt de stad Hoboken. Eind negentiende eeuw zou dat de bestemmingshaven worden van de grote Europese rederijen die emigranten naar de Verenigde Staten vervoerden, zoals de Duitse Hamburg-Amerikanische Packetfahrt-Actien-Gesellschaft / HAPAG (vanaf 1862) en de Nederlandse Holland-Amerika Lijn / NASM-HAL (vanaf 1882). Op ‘onze’ kaart van Bonnsville kwamen de Engelse passagiersschepen (‘Eng. Packet’ op de kaart) nog aan bij Jersey City, dat zo’n vier kilometer van Hoboken af ligt.

DE KAART

De kaart heeft een formaat van 70 x 104 cm en bestaat uit twee delen. Het linker deel betreft een op het westen georiënteerde overzichtskaart van het gebied van de monding van de Hudson. Het dichte stratenpatroon van Manhattan is goed herkenbaar. Aan de overzijde van Hudson rivier, aangeduid als de *Northriver*, lag het op dat moment volop in ontwikkeling zijnde Hudson County,

1

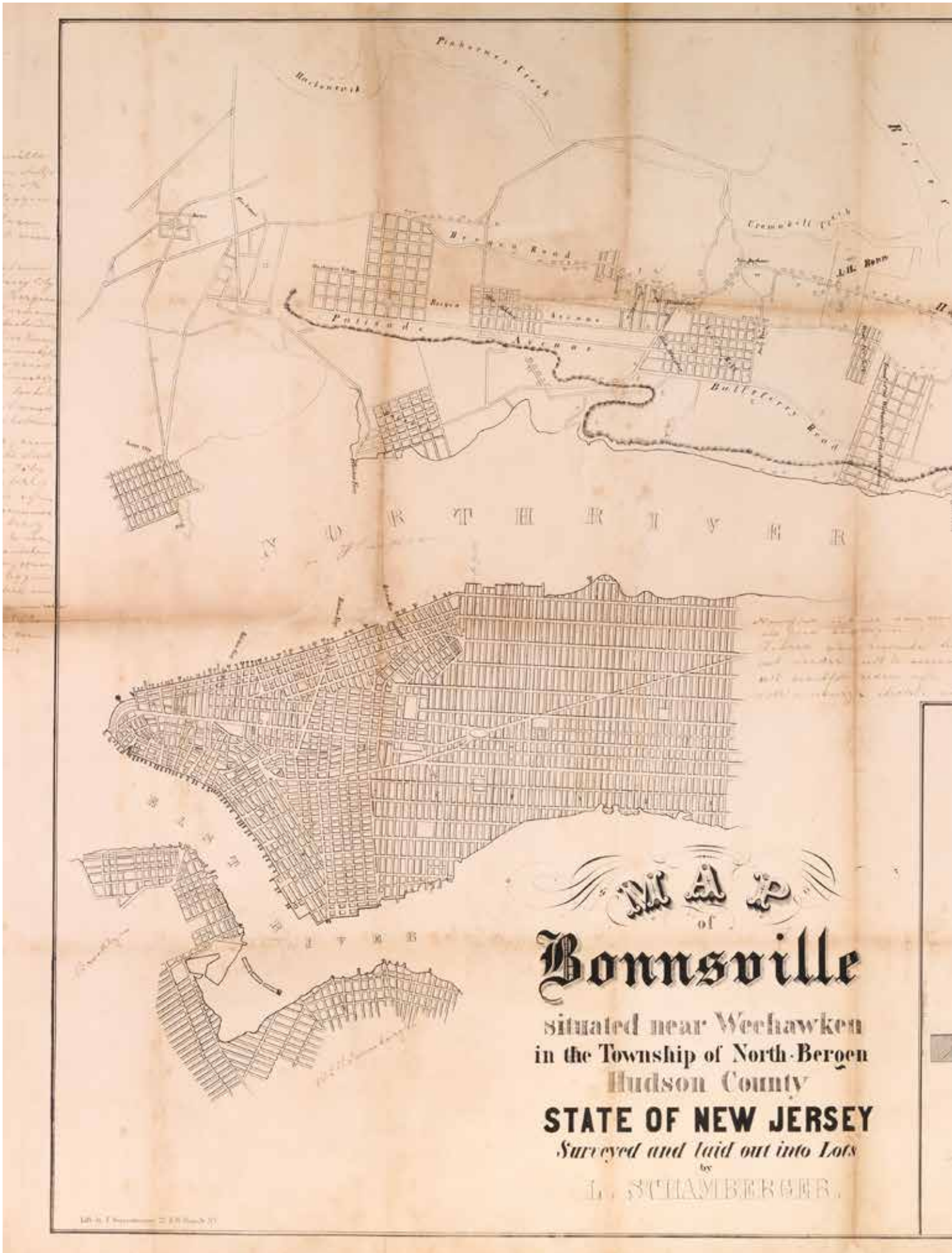
waarin we ook Bonnsville moeten plaatsen. Er is oudere lintbebouwing te herkennen, maar tevens zijn er verschillende, los van elkaar gelegen stadsuitbreidingen met een rasterstructuur zichtbaar. Een van deze uitbreidingen, de meest noordelijke (rechts op de kaart), is aangeduid als *Land of the Weehawken Ferry Association*, waarvan bekend is dat het land in 1853 is aangekocht door een groep New Yorkse investeerders.⁴

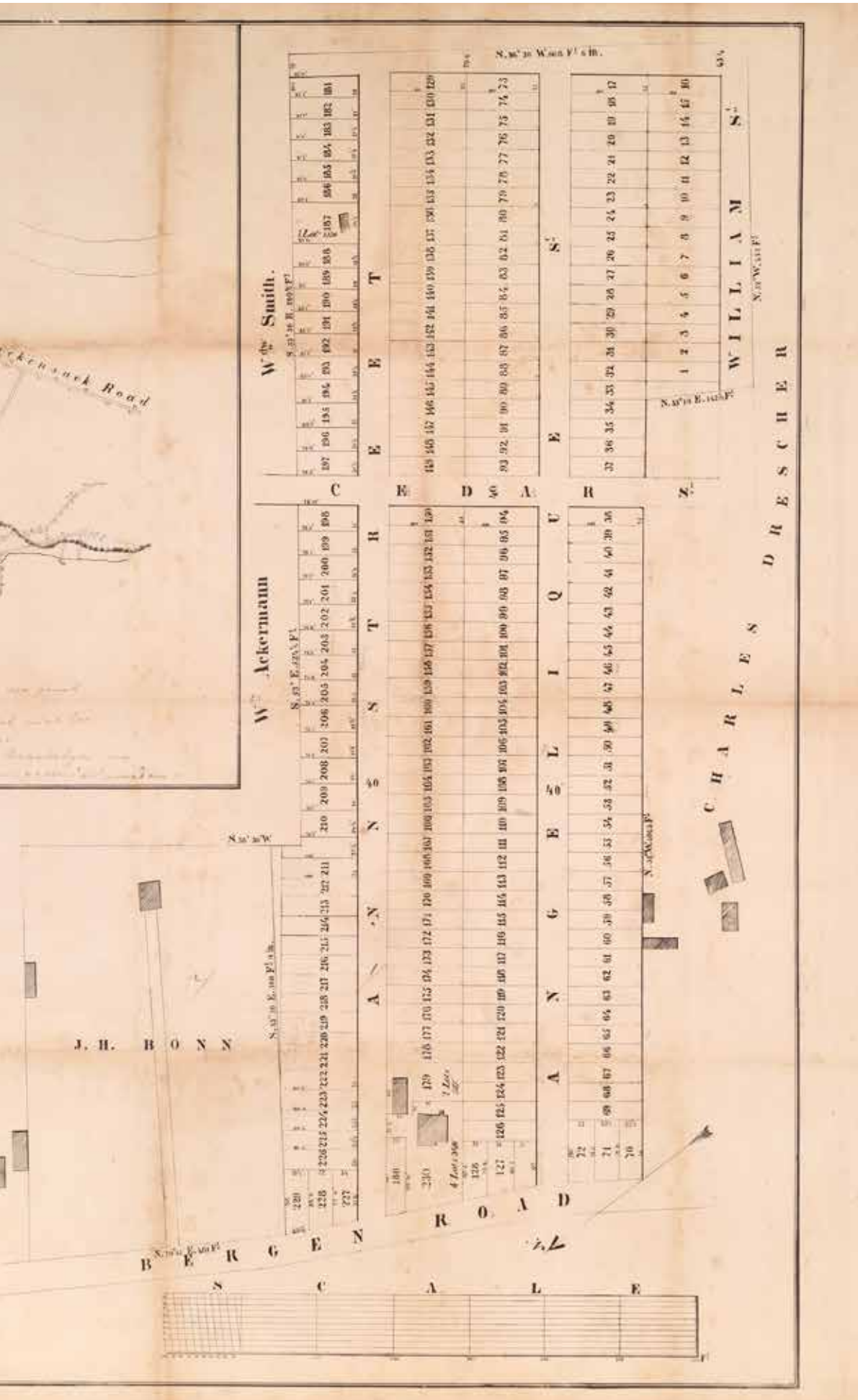
Op het rechter deel is op een aanmerkelijk grotere schaal het verkavelingsplan van 'Bonnsville' afgebeeld.⁵ Het is verdeeld in bouwpercelen, genummerd van 1 tot en met 230. Van een aantal percelen zijn de maten in *feets* aangegeven. De bouwpercelen liggen langs vier nieuwe straten, die met hun naam zijn aangeduid: 'Anne Street', 'Angelique Street', 'William Street' en 'Cedar Street'. De titel vermeldt dat de opmetingen zijn verricht door L. Schamberger en linksonder op de kaart wordt F. Heppenheimer vermeld als lithograaf. Over de landmeter Schamberger zijn verder geen gegevens bekend. Afgaande op zijn achternaam, was hij vermoedelijk uit Duitsland afkomstig. Dat geldt zeker voor Frederick Heppenheimer, de

lithograaf, over wie we wat meer weten. Op de genealogische website 'Wikitree' is te lezen dat deze Heppenheimer in 1826 werd geboren in Crumstadt, niet ver van Frankfurt am Main.⁶ Omstreeks 1850 vestigde hij zich in New York. Hij is vooral bekend van zijn gelithografeerde stadsgezichten van New York en omgeving. De kaart is niet gedateerd, maar door gelukkig toeval is bekend dat de opmetingen voor Bonnsville in 1853 werden verricht. In de *The Jersey City News* wordt bij twee bekendmakingen van perceelverkopen gerefereerd aan een kaart van Bonnsville 'surveyed and laid out by L. Schamberger, November 1, 1853'. Dat moet wel een exemplaar van 'onze' kaart zijn.⁷

Op de website van de *David Rumsey Map Collection* is de *Combined Atlas Of The State Of New Jersey and the County of Hudson (...)* uit 1873 digitaal beschikbaar, waarop de drie straten staan weergegeven, die inmiddels ook al in enige mate bebouwd zijn geraakt.⁸ De naam Bonnsville blijft hier echter onvermeld. Wel zijn er nog twee negentiende-eeuwse kaarten te vinden waarop de naam Bonnsville vermeld wordt. De eerste betreft *H.H. Lloyd's New Map Of The Great Metropolis (...)*

2 Vogelvluchtgezicht van New York en omgeving door John Bachmann and Kimmel & Forster, uit 1865 (Library of Congress, 75693052). Geheel links de bebouwing in Hudson County, die zich de tweede helft negentiende eeuw snel uitbreidde..

2 Kaart van Bonnsville door L. Schamberger (landmeter) en F. Heppenheimer (lithograaf) uit 1853. (Collectie Maritiem Museum Rotterdam, inv. nr. K5595).

uit 1867.⁹ De tweede betreft de *Map of New-York*, het eerste blad in Beers' *Atlas of the Hudson River Valley* uit 1891.¹⁰ Beide kaarten zijn ook beschikbaar als georeferencierte kaarten, zodat ze eenvoudig met de huidige topografie kunnen worden vergeleken. Uit deze vergelijking blijkt dat Bonnsville specifieker kan worden gelokaliseerd in het huidige Union City. Tevens wordt duidelijk dat het oorspronkelijke stratenplan vandaag de dag in grote mate gewijzigd is.¹¹

Uit andere historische bronnen blijkt dat de naam Bonnsville aan het einde van de negentiende eeuw wel degelijk gebruikt werd. In de lokale *The New Jersey City News*, die te raadplegen is via de krantendatabase van de *Library of Congress*, wordt Bonnsville soms genoemd. In 1889 wordt zelfs melding gemaakt van een Bonnsville-gang, die de straten van Bonnsville onveilig maakte.¹² Tot slot wordt Bonnsville in de publicatie *Genealogical history of Hudson and Bergen counties, New Jersey* uit 1900 vermeld als: 'Bonnsville, North Bergen Township, Hudson County, a village (...)'.¹³ Maar nadien verdwijnt, voor zover kon worden nagaan, de naam Bonnsville zowel van de kaarten als uit de andere historische bronnen.

JOHN HILLRIC BONN

Op de kaart zijn manuscriptaantekeningen te vinden (zie kader). Opvallend is dat de aantekeningen in het Nederlands zijn geschreven. Enkele keren komt een ik-figuur aan het woord. Aan de hand van een legenda geeft deze ik-figuur achtereenvolgens weer waar: (1) Bonnsville ligt, of misschien beter, zou komen te liggen, (2) een aangrenzend, klein, eigendom, dat hij ook van zins was om te verkavelen en (3) waar zijn eigen *farm* zich bevond. In de beschrijvingen van Hudson County en New York getuigt de ik-figuur met grote verbazing en zelfs ongeloof van het nauwelijks te volgen tempo waarin de verstedelijking om zich heen grijpt: overal werden nieuwe infrastructuur en nieuwe woonwijken uit de grond gestampt.

De identiteit van de ik-figuur uit de legenda is gemakkelijk te achterhalen. Bij de boerderij waar hij volgens de legenda woont, staat de naam J.H. Bonn vermeld. Op het internet, is hij zonder veel moeite te vinden. Er is zelfs een Wikipedia-artikel aan hem gewijd.¹⁴ Voluit heette hij John Hillric Bonn (1829-1891) en hij was, aldus het Wikipedia-artikel, een Duitse emigrant. In datzelfde artikel wordt verwezen naar verschillende andere interessante digitale bronnen en werken. Zo is er een link naar zijn necrologie in de *New York Times* van 17 november 1891.¹⁵ Tevens wordt verwezen naar het digitaal beschikbare *Genealogical History Of Hudson & Bergen* (oorspronkelijk 1900), waarin het leven

van Bonn het meest uitvoerig wordt beschreven.¹⁶

Inderdaad was John Hillric Bonn een Duitse emigrant, met zeer nauwe (familie) relaties in Nederland. Hij werd op 14 september 1829 als Jan Hillrich geboren in Dornumersiel bij Norden, gelegen in het Noord-Duitse Oost-Friesland, als zoon van Hildert Janz Bonn (1790- 1854) en Jantje Ulrich Bonjer (ca. 1795-1835). Vader Bonn was scheepskapitein en zocht voor zijn werk al vroeg zijn heil in Nederland, maar bleef in Oost-Friesland wonen. Tussen circa 1807 en 1832 voer Hildert Janz als scheepskapitein voor de Rotterdamse reder Anthony van Hoboken.¹⁷ Daarna vervulde hij dezelfde functie voor de reder en scheepsbouwer Cornelis Smit te Alblasserdam. Hij overleed in 1854 in Norden.¹⁸

Jan Hillrich voer met zijn vader mee en kreeg zijn theoretische opleiding aan de Zeevaartschool in Amsterdam. Hij koos uiteindelijk echter niet voor het zeemansleven. Tussen 1845 en 1850 werkte hij voor een handelskantoor in Emden waar hij zeer waarschijnlijk ook zijn latere vrouw Angelina Bonjer ontmoette, die zoals de naam doet vermoeden vermoedelijk verwant was aan zijn moeder. In 1850 vertrok Jan Hillrich naar New York en ging voortaan als John Hillric door het leven. Daar werkte hij eerst voor een Griekse reder. In 1852, zo schrijft zijn biograaf, kocht hij een stuk land (*real estate*) in Hudson County en vestigde zich daar.¹⁹ Dit komt overeen met de datering van de kaart op 1852; dit moet Bonnsville zijn geweest. In 1856 maakte Bonn een reis door Europa en trouwde daar met Angelina Bonjer. Hij keerde met

MANUSCRIPTAANTEKENINGEN OP DE KAART

In de linkermarge, bovenaan: legenda:

- (1) is Bonnsville
- (2) is een klein stukje land, hetgeen ik later uitleggen zal
- (3) is de farm waarop ik woon.

In de linkermarge onder de legenda: beschrijving Hudson County

Alle plaatsen behalve Jersey City Hoboken en New Durham die reeds bestonden toen ik hier kwam hoewel nauwelijks 1/3 of ½ zoo groot als tegenwoordig zijn in de 2 laatste jaren uit woud en rots ontstaan; Binnen 10 jaren zal de geheele streek van Jersey City tot Bullserry aangebouwd zijn. Zij zijn tegenwoordig druk bezig de wegen te verbeteren, heuvelen te effenen en spoorwegen te leggen etc. Betere en snellere communicatie [onleesbaar door beschadiging] omstreken [onleesbaar door beschadiging] sneller doen opbloeyen"

Rechts naast Manhatten, over de stad New York:

New York is meer dan eens zo groot als hier aangegeven. Gebrek aan ruimte liet niet toe het verder uit te voeren. Uit dezelfde reden zijn Brooklyn en Williamsburgh slechts aangeduidt worden"

3

4

SUMMARY

Bonnsville, a forgotten place / Sjoerd de Meer

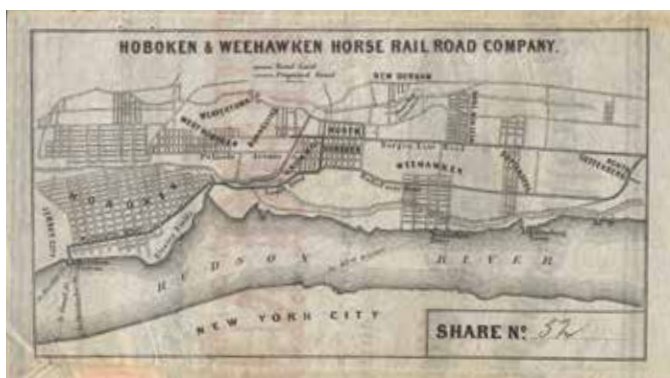
In a book on American shipbuilding, dated 1850, I found a near-contemporary map of "Bonnsville". This place turned out to be no more. It may be construed that, in the twentieth century, it became subsumed into Union City, New Jersey, in the New York metropolitan area. Bonnsville is named after John Hilric Bonn, a property developer and one of the initiators of a horse tram. The map ended up in the Netherlands, because John Hillric Bonn had relatives there and had apparently sent the map to the family.

3 Hudson County, een uitsnede van de kaart van Bonnsville door Schamberger en Heppenheimer uit 1853, met daarop aangegeven legenda-items 1 t/m 3 (Collectie Maritiem Museum Rotterdam, inv. nr. K5595).

4 Het gerealiseerde Bonnsville op een plattegrond in Hopkins' *Combined Atlas of the State Of New Jersey and the County of Hudson* uit 1873 (Plate C: West Hoboken, p.129). (David Rumsey Map Collection, inv. nr. P2160).

5

6

haar in 1857 terug naar Amerika. Ze woonden eerst in Weehawken, later in Hoboken en vanaf 1867 weer in Weehawken.

In 1859 begon hij met andere investeerders een paardentram, de *Hoboken and Weehawken Horse Rail Road Company*. Een aandeel uit 1860 is bewaard gebleven en toont aan de achterzijde een kaart van het gebied waar de paardentram liep en waarop ook Bonnsville staat aangegeven.²⁰ Verder was Bonn één van de oprichters van het Hudson Country Hospital en was hij in 1868 onder meer voorzitter van een commissie, die was belast met de ruimtelijke ordening van West Hoboken en Union Hill. In 1891 was hij één van de investeerders van het *Eldorado Amusements Park* in Weehawken.²¹ In november van dat jaar stierf John Hillric. Hij was al enige maanden thuis, overwerkt, en stierf plotseling aan een hersenbloeding. Hij liet zijn vrouw Angelina Bonjer en vijf kinderen achter.²²

EPILOOG

Het onderzoek dat ik in de Corona-periode van 2020 verrichte, zou dertig jaar geleden, toen ik de kaart voor het eerst onder ogen kreeg, ondenkbaar zijn geweest. Het internet is zo'n rijke bron van informatie, dat het mogelijk bleek het onderwerp uit te diepen zonder de studeerkamer te hoeven verlaten. Dat is mogelijk, niet in het minst dankzij de grote inspanningen die de vele bibliotheken, archiefinstellingen en private collecties zich de afgelopen decennia hebben getroost om hun

collecties digitaal aan te kunnen bieden. Naast de websites van specifieke kartografische en archivalische collecties, bieden ook databanken van historische kranten en meer generieke en crowd-gedreven websites zoals Wikipedia en Wikitree goede ingangen om historische kaarten te kunnen contextualiseren.

Hoewel de naam Bonnsville allang is verdwenen, herinneren in Weehawken tot op de dag van vandaag het *Bonn Place* en de *Angeliquetstreet* (de vrouw van Bonn) aan de figuur W.H. Bonn en zijn verdiensten tijdens de eerste fase van verstedelijking van het gebied dat we nu kennen als Union City (New Jersey) in de tweede helft van de negentiende eeuw.

Tot slot de nog onbeantwoorde vraag hoe de kaart van Bonnsville in Nederland terecht kwam, opgevouwen in een boek over Amerikaanse scheepsbouw.²³ In het boek is de handtekening van de broer van John Hillric te vinden, namelijk Hillrich Jan Bonn. Die was bedrijfsleider op de scheepswerf van hun beider zwager Jan Smit die getrouwd was met hun zus Johanna Christina Bonn. De emigrant John Hillric Bonn moet de kaart hebben opgestuurd aan zijn familie in Alblasserdam. Door toeval kwam het boek met de kaart terecht in het bedrijfsarchief van de scheepswerf Smit. Dit bedrijfsarchief ging weer op in het archief van de scheepwerf Van der Giessen-De Noord. Dat werd in 1992 gedeeltelijk door het Maritiem Museum verworven, inclusief het boek. De kaart werd daarin aangetroffen en kwam zo in de collectie van het Maritiem Museum terecht.

LITERATUUR

Beers, F.W. 1891. *Atlas of the Hudson River Valley: from New York City to Troy, including a section of about 8 miles in width*, New York, Watson & Co. Digitaal beschikbaar: www.davidrumsey.com

Drescher, W.H. 1903. *History of West Hoboken N.J.*, West-Hoboken N.J., Lehne & Drescher Publishers Digitaal beschikbaar: <https://archive.org/details/historyofwesthob00dres/page/n5/mode/2up>

Feldra, R. 1917. *History of Hudson County: Genealogies of prominent families*. Town of Union, New Jersey, Michel & Rank publishers. Digitaal beschikbaar: <https://books.google.nl/books?id=1vzEDWAAQBA>

Griffiths, J.W. 1853. *Treatise on marine and naval architecture, or theory and practice blended in ship building*, New York, Appleton, Weale.

Harvey, C.B. (ed.) 1900. *Genealogical history of Hudson and Bergen counties, New Jersey*. New York, The New Jersey Genealogical Publishing Company. Digitaal beschikbaar: <https://archive.org/details/genealogicalhist00harv/page/n5/mode/2up>

L'Honoré Naber, S. A. 1921. *Henry Hudson's reize onder Nederlandsche vlag van Amsterdam naar Nova Zembla, Amerika en*

⁵ **Bonnsville met naam** genoemd op H.H. Lloyd's *New Map Of The Great Metropolis* (...) uit 1867 (David Rumsey Collection, inv.nr. 3212.003).

⁶ **Kaart met Bonnsville**, als verso op een aandeel van de *Hoboken and Weehawken Horse Rail Road Company* (Collectie Hoboken Historical Museum, inv.nr. 2011.005.0238).

terug naar Dartmouth in Engeland 1609. Volgens het journaal van Robert Juet, 's-Gravenhage, Martinus Nijhoff.

Oosterwijk, B. 1983. *Koning van de koopvaart: Anthony van Hoboken (1756-1850)*, Rotterdam, Stichting Historische Publicaties Roterodamum.

DIGITALE BRONNEN EN GERAADPLEEGDE WEBSITES

Chronicling America: Historic American Newspapers. Library of Congress (z.n.), The policeman's story. In: *The Jersey City News*, 2 juli 1889 (p.1). <https://chroniclingamerica.loc.gov/lccn/sn87068097/1889-07-02/ed-1/seq-1/> (z.n.) John H. Bonn's Will. In: *The Jersey City News*, 1 december 1891 (p.1). <https://chroniclingamerica.loc.gov/lccn/sn87068097/1891-12-01/ed-1/seq-1/>.

Heller, W., Sheriff's Sale — In Chancery of New Jersey. In: *The Jersey City News*, 27 september 1897 (p.2). <https://chroniclingamerica.loc.gov/lccn/sn87068097/1897-09-27/ed-1/seq-2/>.

Pierson, M., Notice. In: *The Jersey City News*, 16 oktober 1897 (p.4) <https://chroniclingamerica.loc.gov/lccn/sn87068097/1897-10-16/ed-1/seq-4/>.

COLLECTIE MARITIEM MUSEUM ROTTERDAM

Schamberger, L. (landopmeter) en **Heppenheimer, F.** (lithograaf), 1856. *Map of Bonnsville situated near Weehawken in the Township of North-Bergen Hudson County State of New Jersey*. Rotterdam, Maritiem Museum, inv. nr. K5595.

DAVID RUMSEY MAP COLLECTION

Beers, F.W., 1891. Map of New-York. In: *Atlas of the Hudson River Valley*, Watson & Co, New York. David Rumsey Map Collection, inv. nr. 1574B.

Hopkins, G.M., 1873. Combined Atlas of the State Of New Jersey and the County of Hudson. Philadelphia, G.M. Hopkins & Co. David Rumsey Map Collection, inv. nr. P2160.

Lloyd, H.H., 1867. *H.H. Lloyd's New Map Of The Great Metropolis, Including The Cities Of New York, Brooklyn, Jersey City, Hoboken (...)*. Verso van de kaart: 40 Miles Around New York, H.H. Lloyd & Co, Chatham St. N.Y.. David Rumsey Map Collection, inv.nr. 3212.003.

DELPHER ONLINE KRANTENBANK

(z.n.) Advertentie. In: *Nieuwe Rotterdamsche Courant*, 3 juni 1854 (p. 3). In: *Delpher*. Geraadpleegd 19 september 2021 van <http://resolver.kb.nl/resolve?urn=ddd:000016143:mpeg21:p003>

NEW YORK PUBLIC LIBRARY (NYPL) BLOGS

Fowler, I. 2018. Collection of Broadside Real Estate Maps Announcing Auctions Of Lots in Early 19th Century New York City: 1832-1837. *New York Public Library Blogs*. Geraadpleegd 18 september 2021 van www.nypl.org/blog/2018/12/07/broadside-real-estate-maps-auctions-lots-early-19th-century

ONLINE COLLECTION DATABASE. HOBOKEN HISTORICAL MUSEUM

Stock certificate: The Hoboken & Weehawken Horse Rail Road Company, one Ten Dollar share, issued Hoboken, N.J., May 28, 1860. <https://hoboken.pastperfectonline.com/archive/AE5523C1-FCBD-4D79-9C69-793413358935>

STICHTING MARITIEM-HISTORISCHE DATA-BANK

"Bonn, Hildert Janz". In: *Stichting Maritiem-Historische Data-bank*. Geraadpleegd 19 september 2021 van www.marishdata.nl/gezagvoerder&id=1459.

WIKIMEDIA

(z.n.) 1891, A Busy Life Brought To Close. J. H. Bonn, North Hudson Railway Company's President, Dead. In: *New York Times*, 17 november 1891. [https://commons.wikimedia.org/wiki/File:John_Hillric_Bonn_\(1830-1891\)_obituary_in_the_New_York_Times_on_November_17,_1891.pdf](https://commons.wikimedia.org/wiki/File:John_Hillric_Bonn_(1830-1891)_obituary_in_the_New_York_Times_on_November_17,_1891.pdf)

WIKIPEDIA

"Eldorado Amusement Park". In: *Wikipedia*. Geraadpleegd op 15 mei 2021 van https://en.wikipedia.org/wiki/Eldorado_Amusement_Park.

"John Hillric Bonn". In: *Wikipedia*. Geraadpleegd op 15 mei 2021 van https://en.wikipedia.org/wiki/John_Hillric_Bonn.

"Weehawken". In: *Wikipedia*. Geraadpleegd op 18 september 2021 van https://en.wikipedia.org/wiki/Weehawken,_New_Jersey

WIKITREE

"Friedrich Ludwig Heppenheimer (1826-1878)". In: *Wiktree*. Geraadpleegd 16 mei 2021 van www.wikitree.com/wiki/Heppenheimer-4.

NOTEN

- 1 Digitaal beschikbaar in: Collectie Maritiem Museum Rotterdam, inv.nr. K5595.
- 2 "Weehawken". In: *Wikipedia*, 2021.
- 3 L'Honoré Naber 1921, 76.
- 4 Feldra 1917, 30.
- 5 Uit dezelfde periode bestaan ook 'Broadside Real Estate Maps', die waren bedoeld als advertentiemiddel om grond te verkopen. Zie: Fowler 2018. In: *New York Public Library Blogs*.
- 6 "Friedrich Ludwig Heppenheimer (1826-1878)". In: *Wiktree*.
- 7 The Jersey City News, 27-09-1897. In: *Chronicling America*. Overigens was al in 1857 een 'tweede' kaart van Bonnsville in omloop, getiteld *2nd Map of Bonnsville & Enlargement, situated near Weehawken, in the Township of North-Bergen, Hudson County, N.J. surveyed by Wm. Hexamer, 1857*. The Jersey City News, 16-10-1897. In: *Chronicling America*.
- 8 Hopkins 1873, 129 (Plate C: West Hoboken). Digitaal beschikbaar in: *David Rumsey Map Collection*, inv. nr. P2160.
- 9 Digitaal beschikbaar in: *David Rumsey Map Collection*, inv.nr. 3212.003.
- 10 Beers 1891, first section. Digitaal beschikbaar in: *David Rumsey Map Collection*, inv.nr. 1574B.
- 11 Vanaf 1857 hoorde Bonnsville bij West-Hoboken. In 1925 hield West-Hoboken op te bestaan en ging Bonnsville op in Union Hill. Drescher 1903, hoofdstuk 3.
- 12 The Jersey City News, 02-07-1889. In: *Chronicling America*.
- 13 Harvey 1900, 270.
- 14 "John Hillric Bonn". In: *Wikipedia*.
- 15 New York Times, 17-11-1891. In: *Wikimedia*.
- 16 Harvey 1900, 269-271. Aansluitend op de biografie van John Hillric Bonn zelf, zijn lemma's gewijd aan zijn zonen Hillric John en John Hillric Jr.
- 17 Oosterwijk 1983, 73, 77, 122-123. Zie ook: "Bonn, Hildert Janz". In: *Stichting Maritiem-Historische Databank*.
- 18 Nieuwe Rotterdamsche Courant, 03-06-1854. In: *Delpher*.
- 19 Harvey 1900, 269-271.
- 20 Digitaal beschikbaar in: *Hoboken Historical Museum*, inv.nr. 2011.005.0238.
- 21 "Eldorado Amusement Park". In: *Wikipedia*.
- 22 Zie noot 16 en The Jersey City News, 01-12-1891. In: *Chronicling America*.
- 23 Griffiths 1853.

1 Portret van Dr. Th. J. Stieltjes, (Collectie Rijksdienst voor Kunsthistorische Documentatie, Den Haag, publiek domein, anoniem, negentiende eeuw).

THOMAS JOANNES STIELTJES

Geen kartograaf wel een kaartmaker

Thomas Joannes Stieltjes leefde van 1819 tot 1878. Hij groeide op in Leuven. Nadat in 1830 de Belgische onafhankelijkheidsstrijd losbarstte, trok het gezin in 1831 naar Nederland. In 1834 meldde de vijftienjarige Thomas zich als vrijwilliger-kanonnier bij de artillerie in Nijmegen. Vier jaar later werd hij benoemd tot luitenant. Tevens publiceerde hij onder de pseudoniemen 'een oud' soldaat' en 'loteling van der Snuif' pamfletten waarin hij het logge en ineffectieve karakter van het Nederlandse leger aan de kaak stelde.

• ESTER SMIT •

Van militair naar civiel ingenieur

Stieltjes stond bekend als iemand die heel snel werkte en nog sneller sprak. Hij heeft veel publicaties en rapporten geschreven; een kleine greep, uit de militaire publicaties: *Is Nederland nog te verdedigen, toestemmend beantwoord* (Nijmegen 1845), *Adviezen, door den Minister van Oorlog gevraagd aan een oud' soldaat* (Nijmegen 1850). Daarnaast publiceerde hij ook veel rapporten als civiel ingenieur, vooral gericht op waterwerken: *De Nederlandsche hoofdriolen en haar verbetering* (Nijmegen 1850), *Beschouwingen over land- en waterwegen, ook uit het oogpunt der verdediging* (Arnhem 1859) waarin zijn civiele en militaire kennis samenkwamen. Hij was zijn tijd ver vooruit, zoals blijkt uit zijn werk *Kanal zur Verbindung der Nordsee mit der Ostsee* (Den Haag 1866) waarbij hij de vaarverbindingen in Europees perspectief plaatste. Op verzoek van het Rijk onderzocht hij de mogelijkheden tot droogmaking van de Zuiderzee in *Verslagen en adviezen, ingediend aan de Nederlandsche maatschappij van grondcrediet betreffende het plan tot droogmaking van een gedeelte der Zuiderzee* (Den Haag 1868). Over de Overijsselse wateren schreef hij onder meer: *De Overijsselsche*

Wateren (Zwolle 1848), waarover later meer. Toen in 1849 Koning Willem III aantrad, wilde Stieltjes de eed van trouw alleen zweren op de nieuwe Grondwet van Thorbecke. Dit leidde tot zijn oneervol ontslag in 1850, dat na elf jaar werd omgezet in eervol ontslag. Stieltjes werkte indertijd als civiel ingenieur. Inmiddels genoot hij ruime bekendheid, en hoewel zijn maatschappijkritiek niet bij iedereen in goede aarde viel, werd hij in 1865 gekozen tot lid van het bestuur van het Koninklijk Instituut van Ingenieurs.

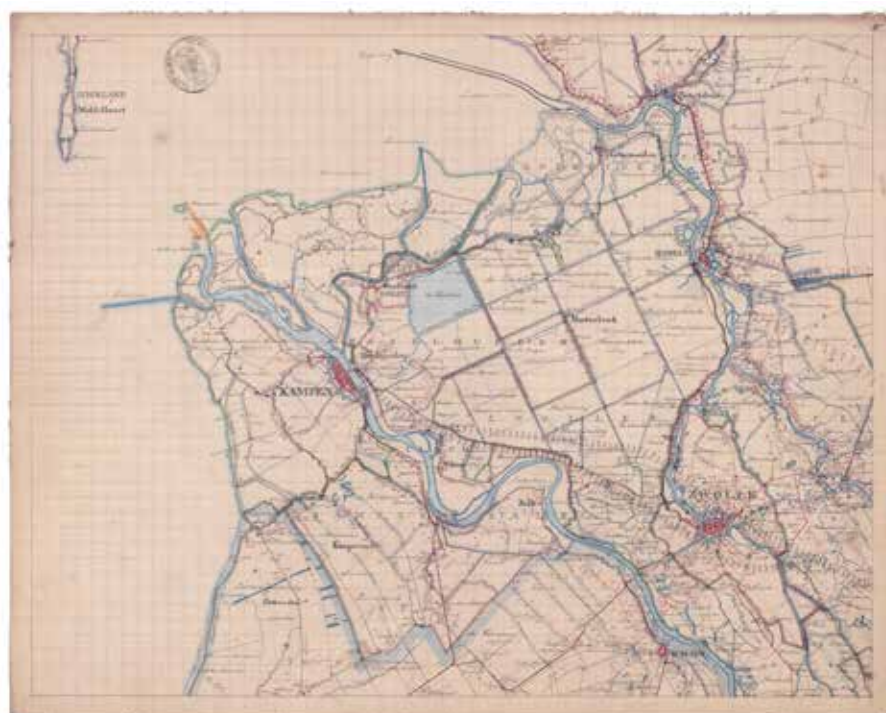
Ingenieur van kanalen

In de negentiende eeuw besloten de Provinciale Staten van de Provincie Overijssel dat de problemen door de wateroverlast moesten worden opgelost. Al in 1845 kreeg Willem Constantijn Arnold Staring (1812-1895) van de Gedeputeerde Staten de opdracht om de waterhuishouding in deze provincie te onderzoeken. Omdat het werk niet vlug genoeg vorderde, werd Stieltjes benoemd om samen met Staring het rapport te voltooien. Volgens de overleveringen konden Stieltjes en Staring het goed met elkaar vinden. Het tweetal kreeg de opdracht een rapport over de Overijsselse watertoestanden te schrijven, wat uiteindelijk resulteerde in het werk *De Overijsselsche*

Wateren. Nieuwe kanalen zouden moeten worden gegraven, stuwen gebouwd en een aantal rivieren en beken rechtgetrokken. Het rapport werd aangeboden op 31 mei 1848 aan de Provinciale Staten; die onmiddellijk opdracht gaven tot het graven van het Overijssels Kanaal. Om het plan ten uitvoer te brengen werd de Overijsselse Kanalisatie Maatschappij (O.K.M.) opgericht.

Overijsselse Kanalisatie Maatschappij

In 1856 werd Stieltjes directeur van de O.K.M.. Met het kanalenstelsel creëerde hij een uitgebreid vervoersnetwerk (treinen reden er nog niet) en een afwateringssysteem voor ontginningen. Voor een beter en duurzaam beheer van de waterhuishouding adviseerde hij om waterschappen op te richten, die in Overijssel niet bestonden. Dit lukte in 1881. De huidige Overijsselse waterschappen hebben, hoewel gefuseerd, hun oorsprong in het voorstel van Stieltjes. Voor het rapport *De Overijsselsche Wateren* bracht Stieltjes alle waterlopen in Overijssel in kaart. Daarnaast vervaardigde hij voor de O.K.M. aparte kaarten. Het resultaat is honderden unieke kaarten. Alleen al bij het rapport uit 1848 werden meer dan 750 kaarten

2

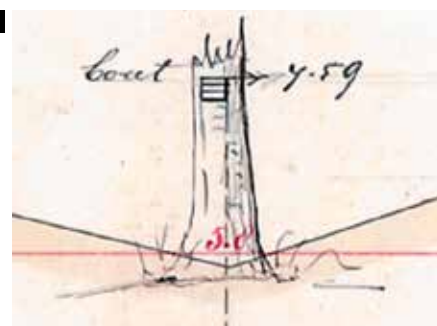
vervaardigd. Alle kaartbladen hebben hetzelfde formaat en dezelfde opmaak. Het handschrift met de opmerkingen in de kantlijn en zijn ondertekening, is overal eender. Er van uitgaande dat Stieltjes bij ieder rapport kaarten vervaardigde als bijlage, kunnen we voorzichtig veronderstellen dat hij meer dan duizend (manuscript)kaarten op zijn naam heeft staan.

Nauwkeurig, gedetailleerd en mooi

Zelfs de minuutbladen (calques in manuscript die zijn bevestigd op geschept lompennapier) zijn prachtig en bevatten een schat aan informatie. De kaarten zijn sober en minutieus uitgewerkt. In rode inkt zijn hoogtelijnen genoteerd, met rode potloodkleur staan de rivierafsnijdingen gemarkeerd, oude rivierlopen gaf hij aan met groen. In lengte- en dwarsdoorsneden gaf hij de exacte meetpunten aan, zoals een bout in een boom. Dankzij deze kaarten en dwarsdoorsneden is er veel informatie over de Overijsselse waterhuishouding beschikbaar, waarvan de Waterschappen tegenwoordig, met de klimatologische veranderingen van vandaag de dag, nog steeds dankbaar gebruik maken. Stieltjes stond bekend als een intelligent en bevlogen man, die zijn werk met passie en

overtuiging uitvoerde. Mensen noemden hem een vrijdenker en een onafhankelijk intellectueel. Hij stierf op 23 juni 1878, 59 jaar oud in Rotterdam, waar hij op verzoek van de Rotterdamse Handelsvereniging het stedenbouwkundig plan en de havens van Feyenoord ontwierp. Dankzij dit ontwerp maakte Rotterdam als havenstad een enorme bloei door. Na zijn overlijden regende het condoleanceberichten aan zijn echtgenote, de vijftigjarige Pruisische Elvina Hedwig Heijn. Zij plaatste vanwege de hoeveelheid rouwbetuigingen een dankadvertentie in de krant.

In Rotterdam wordt hij geëerd met een in 1883 opgericht monument op het Burgemeester Hoffmanplein. In Drenthe leeft zijn naam voort in het Stieltjeskanaal. In diverse steden draagt een straat zijn naam. De meer dan 750 kaarten bij het rapport *De Overijsselsche Wateren* liggen opgeborgen in Historisch Centrum Overijssel en zijn te gebruiken via archieven.nl. Stieltjes was geen kartograaf maar wel een kaartmaker.

3

4

2 Manuscriptkaart van de Mastenbroekenpolder in Overijssel, linksboven Schokland. (Historisch Centrum Overijssel, toegang 0025, inventarisnummer 19223-A1.B1).

3 Detail van een meetpunt, een aangebrachte bout in een boom (Historisch Centrum Overijssel, toegang 0025, inventarisnummer 19223-4.5, detail).

4 Uitsnede van een krantenbericht, dat zijn vrouw liet plaatsen als dank voor de vele condoleances. (Delpher, Het Vaderland 30 juli 1878, detail).

BRONNEN

Historisch Centrum Overijssel, toegang Provinciaal Bestuur van Overijssel, toegangsnummer 0025, inventarisnummers 19223, 19224, 19225 en 19231.

Staring, W. en T. J. Stieltjes, *De Overijsselsche wateren* (Zwolle 1848).

Nieuw Nederlandsch biografisch woordenboek. Deel 10. www.dbnl.nl, geraadpleegd op 29 maart 2021.

Dr. Th. J. Stieltjes, www.parlement.nl, geraadpleegd op 22 maart 2021.

Stadsarchief Rotterdam, Nadere toegang op het overlijdensregister van de gemeente Rotterdam inventarisnummer 999.09.1878C. www.wiewaswie.nl, geraadpleegd op 19 maart 2021.

Thomas Johannes Stieltjes. www.biografischportaal.nl, geraadpleegd op 29 maart 2021.

HET ROTTERDAMSCH LEESKABINET

© ROMAN KOOT ©

**Deze rubriek beschrijft
kaartenverzamelingen in
Nederland respectievelijk
kaartenverzamelingen met
veel Nederlands materiaal.**

Tips: Reinout Klaarenbeek
E-mail: r.klaarenbeek@vu.nl

Toegankelijkheid

Het Rotterdamsch Leeskabinet is gevestigd in de bibliotheek van de Erasmus Universiteit Rotterdam (EUR). De bibliotheek is op weekdays open van 8.00 tot 24.00 uur en in het weekeinde van 10.00 tot 21.00 uur. Het merendeel van de kartografische collectie is alleen op afspraak in te zien, gedurende weekdays tussen 9.00 en 17.00 uur. De bibliotheek is vrij toegankelijk voor studenten en medewerkers van de universiteit en voor leden van het RLK. Voor incidenteel gebruik bestaat een servicepas, die één dag geldig is. Zie verder: www.eur.nl/library/praktisch/diensten-voor-bezoekers.

Omvang

De collectie kartografie bestaat uit atlassen en een groot aantal losse kaarten, voornamelijk van Rotterdam. Daarnaast bevatten de vele topografische werken en reisbeschrijvingen kaarten en plattegronden.

Profiel van de collectie

Het Rotterdamsch Leeskabinet werd in 1859 opgericht op initiatief van een aantal Rotterdamse notabelen. Doel was een breed toegankelijke bibliotheek die van belang zou zijn voor handel en wetenschap en voor het bevorderen van de algemene beschaving. De collectie concentreert zich op humaniora en boeken over Rotterdam. Het Leeskabinet was sinds 1865 gevestigd in een speciaal voor de bibliotheek ontworpen pand, aan de Geldersekade. De grote brand na het bombardement door de Duitsers op 14 mei 1940 werd het RLK noodlottig: het pand inclusief vrijwel de gehele collectie boeken viel ten prooi aan de vlammen. Daaronder was een grote collectie atlassen en kaarten, onder meer uit een bruikleen van de Rotterdamse familie

Hudig. Al enkele maanden na de brand kon het Leeskabinet een doorstart maken, toen de Erasmusstichting het voormalige woonhuis van Elie van Rijkevorsel (1845-1928) aan de Parklaan beschikbaar stelde, inclusief diens omvangrijke boekerij. In 1971 verhuisde het Leeskabinet naar de bibliotheek van de Nederlandse Economische Hogeschool, de tegenwoordige Erasmus Universiteit. Met ruim 270.000 banden functioneert het Leeskabinet aldaar als humaniora- en erfgoedbibliotheek, toegankelijk voor leden, studenten en medewerkers van de universiteit en voor alle andere belangstellenden.

De bibliotheek van Elie van Rijkevorsel, die de basis vormde voor de nieuwe collectie van het Leeskabinet, bevatte naast veel literatuur een groot aantal topografische publicaties en reisverslagen, vooral met betrekking tot Nederlands-Indië, het Caribisch gebied, Zuid-Amerika en West-Afrika. Veel van deze publicaties zijn rijk aan kaartmateriaal. Ze behoorden tot de bibliotheek van Elie's vader, Huibert van Rijkevorsel (1813-1866), die op deze gebieden handel dreef. Elie zelf was natuurwetenschapper, gespecialiseerd in aardmagnetisme, waarvan de neerslag ook in de vorm van studies en kaartmateriaal in de bibliotheek belandde.

In de oorlogsjaren ontving de bibliotheek een grote verzameling literatuur over de geschiedenis van Rotterdam van L.J.C.J. van Ravesteyn (1867-1949), notaris en amateurhistoricus. Daaronder is een verzameling plattegronden van de stad uit de negentiende en begin twintigste eeuw. De verzameling kaarten van Rotterdam werd in de jaren zeventig verder uitgebreid door een schenking van de collectie Walters, opgebouwd door J.J. Walters, van 1869 tot 1919 adjunct-bibliothecaris van het Leeskabinet. De collectie geografische boeken en reisbeschrijvingen werd na de oorlog aanzienlijk aangevuld met een schenking uit de collectie van N.P. van den Berg (1831-1917), bij leven directeur van de Nederlandse Bank. De schenking betrof voornamelijk reisbeschrijvingen naar Nederlands-Indië, veelal in bijzonder goede staat. Tot de topstukken in de collectie van het Rotterdamsch Leeskabinet behoort een geheel gekleurd exemplaar van de negendelige Nederlandse editie van de *Grooten atlas* van Joan Blaeu (1664). De atlas kon in 1972 worden

1 Studiezaal, foto door Arie Kers.

ADRES EN CONTACTGEGEVENS

Rotterdamsch Leeskabinet
Universiteitsbibliotheek Erasmus Universiteit
Campus Woudestein
Burgemeester Oudlaan 50
3062 PA Rotterdam
E-mailadres: leeskabinet@eur.nl
website: www.leeskabinet.nl

2

3

aangekocht uit de nalatenschap van Ita Mees, kleindochter van Marten Mees (1828-1917), een van de oprichters van het Leeskabinet. Oorspronkelijk behoorde de atlas tot diens bibliotheek.

Een ander topstuk is de eerste, Italiaanse, editie van *Descrittione di tutti i Paesi Bassi* van Lodovico Guicciardini (Antwerpen 1567). Alle kaarten en illustraties in het in leer gebonden exemplaar zijn ingekleurd. Het boek maakte deel uit van de verzameling van Elie van Rijkevorsel. Ook van de Nederlandse (1612) en Latijnse (1616) edities zijn exemplaren aanwezig.

Vermeldenswaard is voorts *De nieuwe groote lichtende Zee-Fakkel van de geheele wereld* van Claes Jansz. Vooght en Gerard van Keulen uit 1726, een monumentale editie, waarvan de specifieke samenstelling nogal wat vragen oproept.

De losse kaarten van de stad Rotterdam stammen uit de zeventiende tot twintigste eeuw. Er zijn kaarten bij van Matthäus Merian, Matthias Seutter, Joan Blaeu en Isaac Tirion. Het meest bijzonder zijn twee exemplaren van de beroemde kaart die Joannes de Vou en Romeyn de Hooghe in 1694 maakten in opdracht van het stadsbestuur. Eén ervan is ingekleurd. Het exemplaar is los ingevoegd in de eind achttiende eeuw verschenen band met de (ingekleurde) wapens van de leden van de vroedschap van Rotterdam. Ook het prospect van de stad en de twaalf etsen met belangrijke gebouwen in de stad zijn bewaard gebleven. De meeste van de vele tientallen kaarten van Rotterdam stammen uit de tweede helft van de negentiende en de eerste decennia van de twintigste eeuw. Veel ervan zijn gemaakt door tekenaars van gemeentewerken, achtereenvolgens J. Oprel, J.J. Claus en J. Treffers. Deze kaarten in een schaal van

4

1:10.000 werden onder meer uitgegeven door J.M. Bazendijk en zijn in een aantal gevallen op linnen geplakt.

Na de verwoesting van de binnenstad in 1940 zijn er verschillende herbouwplannen gemaakt, onder meer door stadsarchitect W.C. Witteveen. In de collectie bevinden zich enkele fraaie op karton geplakte presentatiekaarten van het herbouwplan van Cornelis van Traa uit 1946. Opvallend is ook de grote handgekleurde kaart van het stratenplan van tuindorp Vreewijk, een ontwerp van architectenbureau Granpré Molière, Verhagen en Kok. Vreewijk was bedoeld voor 'de minder gegoede bevolgingsklasse', gesitueerd in Rotterdam-Zuid.

Toegankelijkheid

De atlanten en topografische boeken zijn alle gecatalogiseerd in SEURCH, de Worldcat-catalogus van de Erasmus Universiteit Rotterdam. De losse kaarten wachten nog op catalogisering.

2 *Plattegrond der gemeente Rotterdam*, getekend door J.J. Claus, tekenaar bij Gemeentewerken. Uitgave van P.M. Bazendijk, Rotterdam 1908.

3 *Advertentie van de Maatschappij tot Exploitatie van Bouwgronden 'Maasland'*, op de keerzijde van de Plattegrond van Rotterdam, getekend door J.J. Claus. Uitgave van P.M. Bazendijk, Rotterdam 1902.

4 *Stratenplan tuindorp Vreewijk*, ontwerp architecten J.M. Granpré Molière, P. Verhagen en A.J.T. Kok, ca. 1916. Handgekleurde presentatiekaart.

LITERATUUR

Lievaart, W.L., J. Meijer en P. Ratsma (samenst.). 1984. *Kaarten en kaartmakers van Rotterdam*, Rotterdam 1984.

Bos-Rietdijk, E. 1984. De cartografische collectie van het Rotterdamsch Leeskabinet, in: *Leeskabinet. Grepen uit de geschiedenis en de boekery van het Rotterdamsch Leeskabinet 1859-1984*, Leiden 1984, pp. 86-92.

Duyvendak, L. en P. Pesch (red.). 2009. *Grenzeloos lezen. 150 jaar Rotterdamsch Leeskabinet*, Rotterdam 2009.

Koot, R. 2021. De Van Rijkevorsel bibliotheek in het Rotterdamsch Leeskabinet, in: *Jaarboek Nederlandse Boekgeschiedenis* 28 (2021), pp. 223-258.

RECENSIES

Inzendingen voor deze rubriek kunnen gestuurd worden aan Ron Guleij

E-mail: ron.guleij@nationaalarchief.nl

HISTORISCHE STADSATLAS NL NEDERLAND STEDENLAND

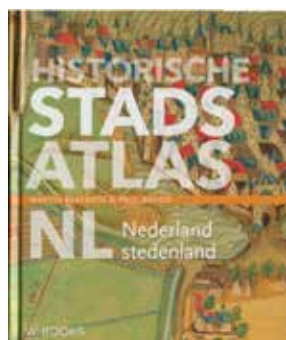
Dit is het derde deel van een serie historische atlassen gepubliceerd door uitgeverij Wbooks. Het eerste deel werd besproken in *Caert-Thresoor* 2019-4, p.36. De doelstelling van dit derde deel is aan te geven: 'waar de ongekende stedelijke expansie vandaan komt en hoe het verder ging met de steden?' Daar wordt niet echt een antwoord op gegeven, maar de auteurs, die zichzelf de 'kaartmannetjes' noemen, hebben, dankzij hun goede kennis van de Nederlandse archieven, een keur van illustraties verzameld over de verstedelijking van ons land, die ze brengen, ingedeeld in vijf hoofdstukken: 1. De opkomst van de steden (tot 1500), 2. Bloei en welvaart (1500-1700), 3. Stagnatie en terugval (1700-1850), 4. Bedrijvige steden (1850-1945) en 5. De moderne stad (1945-nu). De behandeling van het materiaal gaat in die vijf hoofdstukken steeds in de vorm van twee bladzijden tegenover elkaar waarop een bepaald in die periode passend thema aan de orde komt. Op die manier behoeft men geen lang samenhangend verhaal te schrijven. Bij elk van die hoofdstukken hoort ook een serie stadsportretten. Die stadsportretten bestaan uit in totaal 113 verkleinde stadsplattegronden met een vrij willekeurig commentaar, zonder dat je de vermelde bijzonderheden op de kaartjes kunt traceren. "Workum is de stad van Jopie Huisman", "Bij Steenwijk lagen stenen genoeg in de omgeving. Daaraan schijnt de stad haar naam te danken te hebben". Voor de eerste drie series stadsportretten is vooral roofofbouw gepleegd op de stedenatlanten van Van Deventer (ca 1550) en Frederik de Wit (1698).

Voor alle 75 spreads waarin de vijf hoofdstukken verdeeld zijn, zijn voor de stadsgeschiedenis zeer relevante thema's gekozen, en de vele illustraties daarbij (gemiddeld meer dan drie per *spread*!) zijn knap gekozen. De illustraties zijn goed afgedrukt op het glanzende papier. De schutbladen geven plattegronden van de twee grootste steden: Utrecht tot en met de zestiende eeuw en Amsterdam daarna. Het boek bevat een

register met de namen der behandelde steden, een te summiere verantwoording van de illustraties (zonder archief- of bibliotheeknummers) en een goed bijgewerkt literatuuroverzicht.

Naast al die positieve punten zijn er twee grote bezwaren tegen deze uitgave in te brengen. In de eerste plaats zijn vooral de in de series stadsportretten opgenomen plattegronden te klein afgebeeld – je kunt er vaak nauwelijks het stratenpatroon op aflezen, laat staan de teksten op de kaarten lezen, en dus zijn ook de in de bijgaande teksten vermelde bijzonderheden niet op de kaartjes te traceren. Oude kaarten lenen zich goed om er op ontdekkingstocht te gaan, straten te herkennen uit het huidige stadsbeeld, maar dat lukt op deze postzegel-plattegronden niet. Het duidt niet op veel affiniteit met het onderwerp, immers als je (zo veel) illustraties opneemt moet je er ook wat mee doen. Van veel steden zijn twee of meer plattegronden opgenomen, en dat zou zich dus goed lenen voor commentaren op de verschillen tussen die twee of meer beelden van dezelfde stad; het biedt aanknopingspunten om aspecten van de groei te verklaren. Het tweede gemis is dus het aangeven van relaties tussen die afbeeldingen, zoals bijvoorbeeld het tempo van de groei. Alleen voor de stad Amsterdam zijn vier kaarten naast elkaar gezet (1572, 1593, 1643 en 1662), met een verklaring van het groeiproces, maar dat had dus ook bij andere, met meerdere kaarten afgebeelde steden kunnen gebeuren. Deze *Historische stadsatlas NL* is het derde deel in een serie atlanten van de 'kaartmannetjes'. Het eerste deel, de *Historische Atlas NL*, verklaarde de huidige grenzen van ons land. Het had een duidelijke visie en zinnige commentaren bij de illustraties. Het tweede deel, de *Historische Streekatlas NL*, toont de verschillende historische regio's waaruit Nederland bestaat. Volgende delen staan al op stapel.

• FERJAN ORMELING •

HISTORISCHE STADS- ATLAS NL. NEDERLAND STEDENLAND

- Martin Berendse & Paul Brood. Zwolle: Uitgeverij WBooks.
- Formaat 31x24,5cm, 224 blz. met 436 illustraties (merendeels in kleur), waaronder 250 verkleinde afbeeldingen van kaarten.
- ISBN 978 94 625 8442 6,
- Prijs € 34,95.

THE URBANISATION OF THE SEA: FROM CONCEPTS AND ANALYSES TO DESIGN

- Nancy Couling en Carola Hein (ed.).
- Rotterdam : NA1010 Publishers 2020.
- 316 pag., ill in zwartwit en kleur, lit. opg.
- ISBN 978-94-6208-593-0.
- Prijs: € 39,95.

THE URBANISATION OF THE SEA FROM CONCEPTS AND ANALYSES TO DESIGN

‘Voor sommigen is de kust het einde van het land, voor anderen het begin van de wereld’, aldus een uitspraak van Piet de Jong (1915-2016), oud onderzeebootkapitein en oud minister-president. Maar gaat dat wel op voor onze geïndustrialiseerde wereld. Is er wel een einde en een begin? Gaat het land niet naadloos over in de zee en behoren ze onlosmakelijk bij elkaar? Dit laatste is het uitgangspunt van deze publicatie. De urbanisatie van de Noordzee staat centraal. Het boek staat onder redactie van Carola Hein, hoogleraar Architectuur & Stedenbouw Geschiedenis aan de Technische Universiteit Delft en Nancy Couling, universitair hoofddocent aan de Bergen Arkitekt Skole in Noorwegen. Evenals het land, is de Noordzee een economische en culturele ruimte. De zeven landen rondom de Noordzee hebben hun eigen plannen voor de inrichting van de Noordzee, ze hebben hun eigen wetten. En allen voelen zich cultureel verbonden met deze zee. De Noordzee is

ook een gebied voor onderzoek. De auteurs van deze publicatie betogen dat de Noordzee in samenhang met het land als een eenheid bestudeerd moet worden. En dan ook vanuit een internationaal en multidisciplinair perspectief. In dit boek wordt op verschillende plaatsen de historische cartografie aangegrepen om een beter beeld te verkrijgen van de relatie land en zee. Het is een fascinerend (en in sommige passages ook een angstaanjagend) boek voor wie zich breder wilt oriënteren op de (hedendaagse) geschiedenis van de Noordzee en het land daaromheen vanuit stedenbouwkundig / ruimtelijk oogpunt. Wie het boek niet direct wilt aanschaffen, maar toch geïnteresseerd is, kan op de website van de TU Delft een pdf van het boek downloaden. (<https://doi.org/10.7480/isbn.9789462085930>)

• SJOERD DE MEER •

NEDERLAND UIT DE LUCHT GESCHOTEN – DE VROEGSTE LUCHTFOTO'S 1916-1939 /

- Nederlands Instituut voor Militaire Historie; Judith Moortgat.
- Amsterdam: Uitgeverij Boom, 2020.
- Gebonden; 400 pagina's, kleur, rijk geïllustreerd, oblong, leescoord.
- ISBN 9789024430222,
- Prijs: € 45,-

NEDERLAND UIT DE LUCHT GESCHOTEN DE VROEGSTE LUCHTFOTO'S 1916-1939

Gezien de titel en de voorkant lijkt dit werk op het eerste gezicht weinig met historische kartografie te maken te hebben en om die reden is het zinvol even verder te lezen. Dit is een prachtig vormgegeven bladerboek in oblong-formaat dat een goed naslagwerk blijkt te zijn. Daarnaast ga je al bladerend op avontuur, in de tijd van de vliegtuigpioniers. Aan het begin van het eerste hoofdstuk is het na een paar kolommen al raak: 'Terwijl Koppen met een snelheid van 80 km/u zijn Farman HF22 op koers houdt, staat fotograaf-waarnemer Sar rechtop in de open vliegtuigcabine om -overboord hangend-opnames [sic!] te maken van de omgeving [...]'. Bij Koninklijk Besluit werd op 16 april 1913 een militaire vliegdiens opgericht. Een Koninklijke Luchtmacht was deze luchtvaartafdeling nog niet, met in de eerste maanden slechts één vliegtuig. Al snel werden er, mede door de dreigende oorlogssituatie wat meer toestellen aangekocht. Met het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog bestond de Luchtvaartafdeling uit negen vliegtuigen en werd in 1916 de foto-afdeling opgericht. Deze afdeling was niet in het leven geroepen om mooie plaatjes uit de lucht te schieten, maar voor militaire doeleinden. De eerste luchtfoto van Nederland zag in 1916 het daglicht, vervaardigd met een buitgemaakte Duitse pistoolcamera in een Farman HF22 toestel. Het belang van luchtfotografie werd gelijk bij de oprichting van de militaire vliegdiens ingezien. Het boek gaat in op de ontwikkelingen en de geschiedenis van de luchtvaartafdeling. Wanneer er legeroefeningen werden gehouden in de jaren twintig

van de vorige eeuw bootste men de oorlogssituatie zo waarheidsgetrouw mogelijk na. Tijdens deze oefeningen namen de fotografen een mobiele donkere kamer mee, om de luchtfoto's ter plekke te kunnen ontwikkelen. Ook militaire oefeningen worden in beeld gebracht, zoals een rookmaskering bij Rhenen. Het laatste hoofdstuk is voor de kijker het leukst; het boek biedt een prachtig overzicht van de eerste luchtfoto's van heel Nederland. Per provincie komen alle steden aan de orde, met onderschrift duidelijk voorzien van plaatsnaam en jaartallen. In het vierde hoofdstuk 'Luchtfoto's voor kaarten' gaat over het gebruik van luchtfoto's voor het vervaardigen van kaarten en is daarom historisch-kartografisch gezien interessant. Hoewel het buitenland verder was dan Nederland, deed de fotogrammetrie hier in de jaren twintig haar intrede, met het doel om militaire stafkaarten te verbeteren. Door middel van illustraties wordt duidelijk gemaakt hoe ze daarbij te werk gingen en welke procedés er gehanteerd werden. Er ontstond een wisselwerking tussen luchtfotografie en militaire kartografie. Met de mooie foto's die in de pionierstijd zijn vervaardigd is het boek een prachtig bladerboek voor de verzamelaar en voor de geïnteresseerde. Daarenboven is het ook voor kaartbeheerders in (archiefbeherende) instellingen een mooie bron over de ontwikkelingen van de militair-historische kartografie.

• ESTER SMIT •

VARIA CARTOGRAPHICA

Inzendingen voor deze rubriek kunnen gestuurd worden aan Ester Smit

E-mail: e.smit@historischcentrumoverijssel.nl

Plattegrond van Zutphen uit *Tooneel der Steden* Joan Blaeu, 1649. Ingekleurde kopergravure (Zutphen, Musea Zutphen, Collectie De Zeeuw, inventarisnummer Z00598).

AIMABELE WIJZE MAN LAAT 1500 KAARTEN NA

Arie de Zeeuw (1931-2021) was onder andere een kaartverzamelaar met grote passie voor Zutphen. 'Kaarten-Arie' werd hij genoemd. De collectie die hij gedurende zijn leven heeft opgebouwd is uniek en bestaat uit ongeveer 1500 historische kaarten en prenten. Op 21 oktober jl. – de dag waarop Arie de Zeeuw negentig zou zijn geworden – werd de verzameling overgedragen aan de Gemeente Zutphen. Arie de Zeeuw wordt

door velen herinnerd als een liefdevol en wijs mens. Meer dan een halve eeuw werkte hij als bevolgen vrijwilliger bij het museum, die altijd bereid was zijn kennis te delen. Zijn kaartverzameling groeide gedurende zijn leven uit tot een collectie kartografische documenten van landelijk belang. Hij besteedde de laatste jaren van zijn leven aan het toegankelijk maken van deze collectie. Arie de Zeeuw was een autoriteit op het gebied van kaarten

met betrekking op Zutphen en omgeving. Het was zijn wens om deze veilig te stellen in zijn stad Zutphen. Dankzij zijn inspanningen is misschien wel de mooiste kaartenverzameling van Nederland toegevoegd aan Musea Zutphen.

Kijk op: www.museazutphen.nl

Workshop 'Maps in Context'

In context van de Jansoniuslezing wordt op 28 januari *Maps in Context* officieel gelanceerd. *Maps in Context* is een nieuwe doorzoekbare databank die het mogelijk maakt om primaire tekstuele informatie over kaarten, kartografen en kartografische praktijken uit het verleden te registreren en op te sporen. Aldus worden verloren gegane verbanden tussen oude kaarten en contextuele informatie hersteld en doorzoekbaar gemaakt. De databank ontsluit onder meer rekeningen, advertenties, besluiten,

brieven en inventarissen die gegevens bevatten over de productie, gebruik en herkomst van oude kaarten. Een tweede, algemenere doelstelling van het project is om de vele hiaten in de geschiedenis van de kartografie op te vullen, door informatie over minder bekende kaarten en kartografen te verzamelen en vindbaar te maken.

Het *Maps in Context*-project is in 2019 bedacht en opgezet als een kleinschalig pilotproject door de onderzoeksgroep Explokart van de Universiteit van Amsterdam, onder

leiding van Prof. Bram Vannieuwenhuyze. Na een uitgebreide ontwerp- en testfase is de databank gereed en raadpleegbaar en wordt officieel aan het publiek voorgesteld tijdens de Jansoniuslezing in Amsterdam. Tijdens een voorafgaande workshop zullen het project en de functionaliteiten van de databank worden gepresenteerd door het projectteam. Er is dan ook gelegenheid om in gesprek te gaan met de makers en om zelf aan de slag te gaan met de databank.

Datum en tijd: vrijdag 28 januari 2022, 10.30u-12.30u

Locatie: Allard Pierson – De Collecties van de Universiteit van Amsterdam, Oude Turfmarkt 127-129, 1012 GC Amsterdam

Aanmelding: www.explokart.eu/activiteiten/jansoniuslezing/

Vragen of suggesties: Marissa Griffioen (M.T.Griffioen@uva.nl) of bij Bram Vannieuwenhuyze (B.J.Vannieuwenhuyze@uva.nl).

De Maps in Context-workshop is onder voorbehoud van de geldende coronamaatregelen. Zie de website van Explokart voor meer informatie.

Universiteitsgebouw van de Universiteit van Amsterdam, Allard Pierson – De Collecties van de Universiteit van Amsterdam aan de Oude Turfmarkt (Foto: Reinder Storm).

Jansoniuslezing

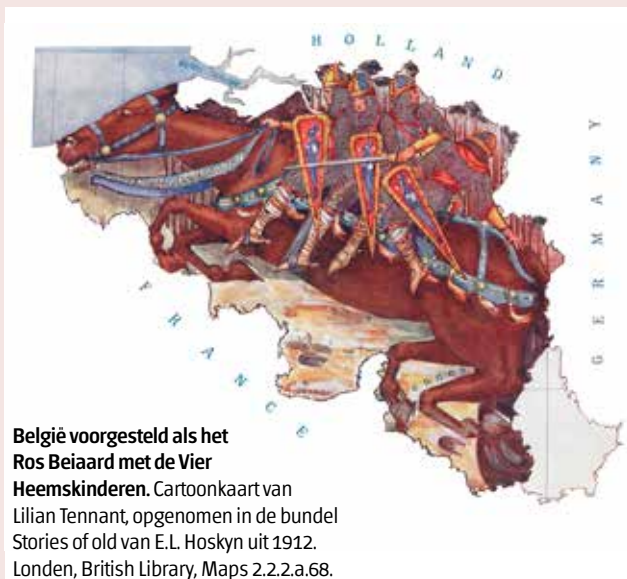
De eerst komende Jansoniuslezing zal plaatsvinden op 28 januari 2022 bij het Allard Pierson – De Collecties van de Universiteit van Amsterdam. De Jansoniuslezing wordt jaarlijks georganiseerd door Explokart, samen met het Allard Pierson, voor alle collega's, donateurs, vrijwilligers en andere geïnteresseerden in historische kartografie; de spreker is doorgaans een prominente vakgenoot uit binnen- of buitenland. Dit jaar is dat Martijn Storms, conservator kaarten en atlanten bij de Universitaire Bibliotheken Leiden. Zijn lezing zal gaan over 150 jaar Collectie Bodel Nijenhuis bij de Universiteitsbibliotheek Leiden.

Voor meer informatie over de lezing en aanmelding: www.explokart.eu/activiteiten/jansoniuslezing/.

De lezing is onder voorbehoud van de geldende coronamaatregelen.

Portret van Johannes Tiberius Bodel Nijenhuis door Jacobus Ludovicus Cornet, ca. 1840 (Universiteitsbibliotheek Leiden, PK-T-2633).

België voorgesteld als het Ros Beiaard met de Vier Heemskinderen. Cartoonkaart van Lilian Tennant, opgenomen in de bundel *Stories of old* van E.L. Hoskyn uit 1912. Londen, British Library, Maps 2.2.2.a.68.

MERCATORMUSEUM VISUALISEERT GESCHIEDKUNDIGE SITUATIES

In Sint-Niklaas is in het Mercatormuseum op het moment de tentoonstelling te zien *Geschiedenis van België in 100 kaarten*. Het museum is veranderd in een grote kijkwijzer waarmee met aantrekkelijke wandpresentaties diverse kaarten die de geschiedenis duiden getoond worden. Daarnaast zijn er veertig originele en unieke kaarten te bekijken. De bezoeker kan kaarten zien van onder andere Christiaan Sgrooten, Frans Hogenberg, Antonius Sanderus en Lodovico Guicciardini.

Lees meer op: www.museasintriklaas.be

Waar: Zamanstraat 49D, Sint-Niklaas

Kaarten voor de tentoonstelling zijn online te bestellen. Houd rekening met de geldende Corona-maatregelen.

Een Italiaan in Museum Plantin Moretus

In de zestiende eeuw vestigde Ludovico Guicciardini (1521-1589) zich in Antwerpen. Hij was koopman maar wilde schrijver worden. Hij was lid van een koopmansfamilie die een handelshuis had in Antwerpen, waar hij zich vestigde. Antwerpen was dé havenstad van de toenmalige wereld en Plantijns uitgeverij publiceerde in die tijd meer dan de helft van alle wetenschappelijke boeken. De keuze voor het schrijverschap heeft Guicciardini geen windeieren gelegd. Zijn werk *Descrittione di tutti i Paesi Bassi* werd een bestseller en zou zestig keer worden uitgegeven.

Ter ere van zijn geboortjaarleden, vijfhonderd jaar geleden, organiseert Museum Plantin Moretus een tentoonstelling 'Komt een Italiaan naar de Nederlanden' die ingaat op het leven en werk van Guicciardini. Wat viel hem op? Hoe stond hij tegenover de oorlog met de Spanjaarden? Wat schreef hij over de inwoners van de Lage Landen? Aan verschillende Antwerpenaren is gevraagd of zij zich nog herkennen in de beschrijvingen van Guicciardini.

Waar: Museum Plantin Moretus, Vrijdagmarkt 22 Antwerpen

Meer informatie over kaartverkoop en toegankelijkheid: www.museumplantinmoretus.be

Stadsplattegrond van Antwerpen in vogelvlucht. Virgilius Bononiensis (tekenaar) en Gillis Coppens van Diest (drukker), 1565. Collectie Stad Antwerpen, Museum Plantin-Moretus. Dit bekende gezicht op Antwerpen is een monumentaal met de hand ingekleurde houtsnede (120 x 265 cm), samengesteld uit twintig houtblokken.

LITERATUUR

en facsimile-uitgaven

Samengesteld door
Peter van der Krogt en
Martijn Storms

E-mail: p.c.j.vanderkrogt@uva.nl
m.storms@library.leidenuniv.nl

A
Abee, Michele, 'The Spread of the Mercator Projection in Western European and United States Cartography.' *Cartographica* 56, 2 (Summer 2021): 151-165.

B
Baynton-Williams, Ashley, *Cyprus: The Book of Maps: Annotated Catalogue of the Printed Maps of Cyprus, Vol. 2: 17th Century*, ed. Artemis Scutari et al. Athens: AdVenture SA, 2020. - 189 blz. ISBN 978-618-83044-4-4.

Berendse, Martin & Paul Brood, *Historische stadsatlas NL: Nederland stedenland*. Zwolle: Wbooks, 2021. - ISBN 9789462584426. - 224 blz. - €29,95.

Boeles, Esther, Klaas van der Hoek en Reinder Storm (red.), *Vertelstof: Een bundel verhalen voor Marike van Roon over textiel in het Allard Pierson*. Amsterdam: Allard Pierson, 2021. Met daarin de volgende historisch-kartografische bijdragen:

Krogt, Peter van der, 'Tot gemakkelijheid der Heeren reizigers': Op textiel gedrukte kaarten uit de negentiende eeuw' (blz. 117-128).

Storm, Reinder, 'Evasion-and-escape map 43 C/D: Een historische kaart op textiel' (blz. 155-164).

Vannieuwenhuyze, Bram, 'Het raadsel van Die Oumarct: Een verwijzing naar textiel in een Brusselse plaatsnaam' (blz. 165-172).

Bokkum, Milo van, *Grensstreken: Waarom grenzen liggen waar ze liggen*. Amsterdam: Van Oorschot, 2021. - ISBN 9789028211100. - 228 blz. - €25. - Geïllustreerd met kaarten uit de collectie van het Allard Pierson/UvA.

Brauman, Martin M. van, *Maps of Jerusalem:*

Interpreted from the travel accounts of Erhard Reuwich, Hermanus Borculus and Antonio de Angelis. IMCoS Journal 166 (Sept. 2021): 23-39.

D
De Maeyer, Philippe, Michèle Galand, Bram Vannieuwenhuyze en Guy Vanthemsche, *De geschiedenis van België in 100 oude kaarten*. Tiel: Lannoo, 2021. - 408 blz. - ISBN 978-94-014-73126. - €59.

Dym, Jordana, *Mapping travel: The origins and conventions of Western journey maps*. Leiden; Boston: Brill, 2021. - ISBN 9789004499775. - 136 blz. - €70,-.

E
Edmond, Marco van, 'Visualizing the historical Utrecht skyline.' *e-Perimetron* 16 (2021) 3: 106-114.

Edmond, Marco van, 'Een kaartencollectie in coronatijd.' *Caert-Thresoor* 40 (2021): 4, 20-27.

Enzel, Kathrin, Oliver Hahn, Susanne Knödel & Jochen Schlüter (Eds.), *Ausstellungskatalog 'Farbe trifft Landkarte' / Exhibition catalogue 'Colour meets map'* [Manuscript Cultures 16]. Hamburg: Universität Hamburg / Museum am Rothenbaum, 2021. - ISSN 1867-9617. - 390 blz. - <https://www.csmc.uni-hamburg.de/en/publications/mc/mc16>

G
Griffioen, Marissa, 'Johan F.A. Cateau van Rosevelt: Portret van de kartograaf van de Surinaamse kolonie.' *Caert-Thresoor* 40 (2021): 4, 3-11.

H
Hiatt, Alfred (ed.), *Cartography between Christian Europe and the Arabic-Islamic world, 1100-1500: Divergent traditions* [Maps, Spaces, Cultures 3]. Leiden: Brill, 2021. - ISBN 978-90-04-44491-1. - 235 blz. - €94.

K
Krogt, Peter van der, 'Niemeyers kaart van

Brazilië.' Uit de KNAG-collectie 12. *Geografie* 30,7 (sept. 2021), blz. 25-28.

L
Leeftang, Jornt, 'Regionaal Archief Zuid-Utrecht. Collecties Nederlandse kaarten.' *Caert-Thresoor* 40 (2021): 4, 30-31.

M
McCrystal, John, *Singing the Trail: The Story of Mapping Aotearoa New Zealand*. Auckland: Allen & Unwin, 2019. - 276 blz. ISBN 978-1-76063-359-2.

P
Pingel, Alexandre, 'Een vervalsing van de maanskaart van Van Langren.' *Caert-Thresoor* 40 (2021): 4, 12-19.

Pruimers, Peter, en Truusje Goedings (samenst.), *Eenmaal, andermaal! Boekveilingen van enkele bijzondere Nederlandse collecties in de twintigste en vroeg-eenentwintigste eeuw*. Amsterdam: De Buitenkant, 2021. - ISBN 978-9083052-151. - Jubileumboek van het Nederlands Genootschap van Bibliofoelen met elf bijdragen, waarin diverse kaarten en atlassen voorkomen.

S
Stewart, Roger, 'Africae pars Meridionalior (1598-1600): Identifying variants of the first miniature map of Southern Africa.' *IMCoS Journal* 166 (Sept. 2021): 12-20. - Betr. de kaart in het *Caert-Thresoor* (Amsterdam: Cornelis Claesz.; Middelburg: Barent Langenes, 1598) en latere edities.

Storm, Reinder, 'Jacob Kuijper (1821-1908).' *Caert-Thresoor* 40 (2021): 4, 28-29.

Storms, Martijn, 'De trekvliet en de maliebaan in Leiden: Cultuurhistorie in het huidige landschap.' [Landschap op papier]. *Tijdschrift voor Historische Geografie* 6 (2021), 3: 306-317.

Inhoud historisch-kartografische tijdschriften

e-Perimtron 16,3 (2021)

Edmond, Marco van, 'Visualizing the historical Utrecht skyline' (blz. 106-114).

Liu, Danyun, Yisi Xue, Siew Ann Cheong, Khoi Vu, and Andrea Nanetti, 'Information Visualisation for Digital History: Participatory Solutions for Reviewing Best Practices' (blz. 115-127).

Tsorlini, Angeliki, 'Combining historical sources to find information about a map and its path over time: The case of Rhigas Velestinlis Charta in the Central Library of Zurich, Switzerland' (blz. 128-140).

Arevalo, Esteban, 'Quality assessment criteria for cartographic heritage dissemination: A preliminary analysis of 300 websites' (blz. 141-155).

De Hollandse Cirkel 23,3 (september 2021)

Klaasse, Zacharias, '56½ jaar Kadaster' (blz. 66-73).

Hilster, N. de, 'De Zeiss Elta 20: hoe oude accu's een verhaal kunnen vertellen' (blz. 74-81).

IMCoS Journal 166 (September 2021)

Informatie: <https://www.imcos.org/journals/>

Barber, Peter, 'Easy to Miss? The TO map in Rogier van der Weyden's painting of St Luke drawing the Virgin' (blz. 6-11).

Stewart, Roger, 'Africae pars Meridionalior (1598-1600): Identifying variants of the first miniature map of Southern Africa' (blz. 12-20).

Brauman, Martin M. van, 'Maps of Jerusalem: Interpreted from the travel accounts of Erhard Reuwich, Hermanus Borculus and Antonio de Angelis' (blz. 23-39).

Ortolja-Baird, Ljiljana, 'Worth a Look: 'Roma' [Giovanni Giambattista Piranesi, 1800-09]' (blz. 52-54).

Maps in History 71 (September 2021)

Newsletter of Brussels Map Circle

Robles Macias, Luis A., 'What Dick Pfloderer's Census tells us about portolan charts' (blz. 15-19).

Robles Macias, Luis A., 'Agnese atlas owned by Philip II emerges in Spain!' (blz. 20).

The Portolan 110 (Autumn 2021)

Informatie: <https://washmapsociety.wildapricot.org/about-the-portolan>

Boak, Emily, 'From the Hilltops: The British Mapping of Afghanistan, 1839-1919' (blz. 8-22).

Edney, Matthew, 'Joachim Lelewel's Editing of

Early Maps, ca. 1850' (blz. 23-30).

Brown, Wes, 'A Favorite Map: Abert and Peck's 1845 Exploration of the Southwest' (blz. 31-38).

Pagter, Dirk de, 'Forgotten Cartographic Treasures of the Spanish Enlightenment' (blz. 39-44).

McGuirk, Donald, 'Giovanni Andreas Di Vavassore's World Map of c. 1522. Discussion and a Proposed Derivation' (blz. 45-52).

Lourie, Ira, 'Who Cares About the Maps of A. J. Johnson?' (blz. 63-64).

Dat Narrenschip

Grote collectie antieke landkaarten en stedenprenten van alle delen van de wereld

Antiquariaat Dat Narrenschip

Turfkooi 11 (bij de bushalte)
4331 JV Middelburg

telefoon
0118 674141

mobiel:
06 28146967

e-mail
mail@datnarrenschip.nl

Openingstijden:

donderdag 11.00 – 21.00 uur	Ook gevestigd te Amsterdam Singel 276 1012 WG Amsterdam
vrijdag 12.00 – 17.00 uur	Geopend: zaterdag 10.30 – 17.30
zaterdag 11.00 – 17.00 uur	

www.datnarrenschip.nl

Halfjaarlijkse veiling van boeken, manuscripten en grafiek mei en november

met o.a. Nederlandse en buitenlandse kartografie,
topografie en geschiedenis

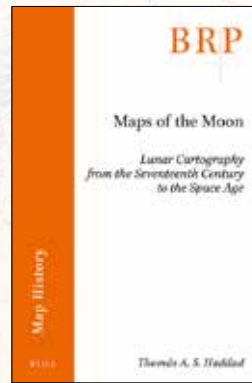

BUBB KUYPER

VEILINGEN BOEKEN, MANUSCRIPTEN & KUNST

Kenaupark 30 • 2011 MT Haarlem
tel. 023 5323986 • info@bubbkuyper.com

veilingdata en online catalogi op
www.bubbkuyper.com

December 2019
Paperback (vi, 98 pp.)
ISBN 9789004400887
E-ISBN 9789004400894
Price € 70
brill.com/rpmh

Maps of the Moon

*Lunar Cartography from the
Seventeenth Century to the Space Age*

Thomás A. S. Haddad

When does a depiction of the moon become a lunar map? This publication addresses this question from theoretical and historical standpoints. It is argued that moon maps are of crucial importance to the history of cartography, for they challenge established notions of what is a map, how it functions, what are its purposes, and what kind of power it embodies and performs. The work also shows how terrestrial cartography has shaped the history of lunar mapping since the seventeenth century, through visual and nomenclature conventions, the cultural currency of maps, mapmakers' social standing, and data-gathering and projection practices.

BRILL

MAPS
GLOBES
TELLURIUMS
PLANETARIUMS
ARMILLARY SPHERES
GLOBE CONSERVATION

<http://www.irisglobes.nl>

INTER-ANTIQUARIAAT *Mefferdt & De Jonge*

INKOOP en VERKOOP
oude kaarten en stadsgezichten

www.inter-antiquariaat.nl

Bernard Zweerskade 18
1077 TZ Amsterdam

T: 020-6640841
interantiquariaat@chello.nl

[@mefferdtdejonge](https://www.instagram.com/mefferdtdejonge)

In- en verkoop: **antiquarische boeken**

prenten

decoratieve grafiek

Brede sortering:

- Geïllustreerde drukken 15-19e eeuw
- Topografie
- Atlanten
- Reisboeken
- Oude kunstgrafiek
- Natuurlijke historie

Antiquariaat
Plantijn

Ginnekenmarkt 5 - 4835 JC Breda

Telefoon: 076 560 44 00

Mobiel: 06 532 994 10

E-mail: dieter.d@planet.nl

www.plantijnmaps.com

Internet veilingen

Februari, Maart, April, Mei, Juni,
September, Oktober en November

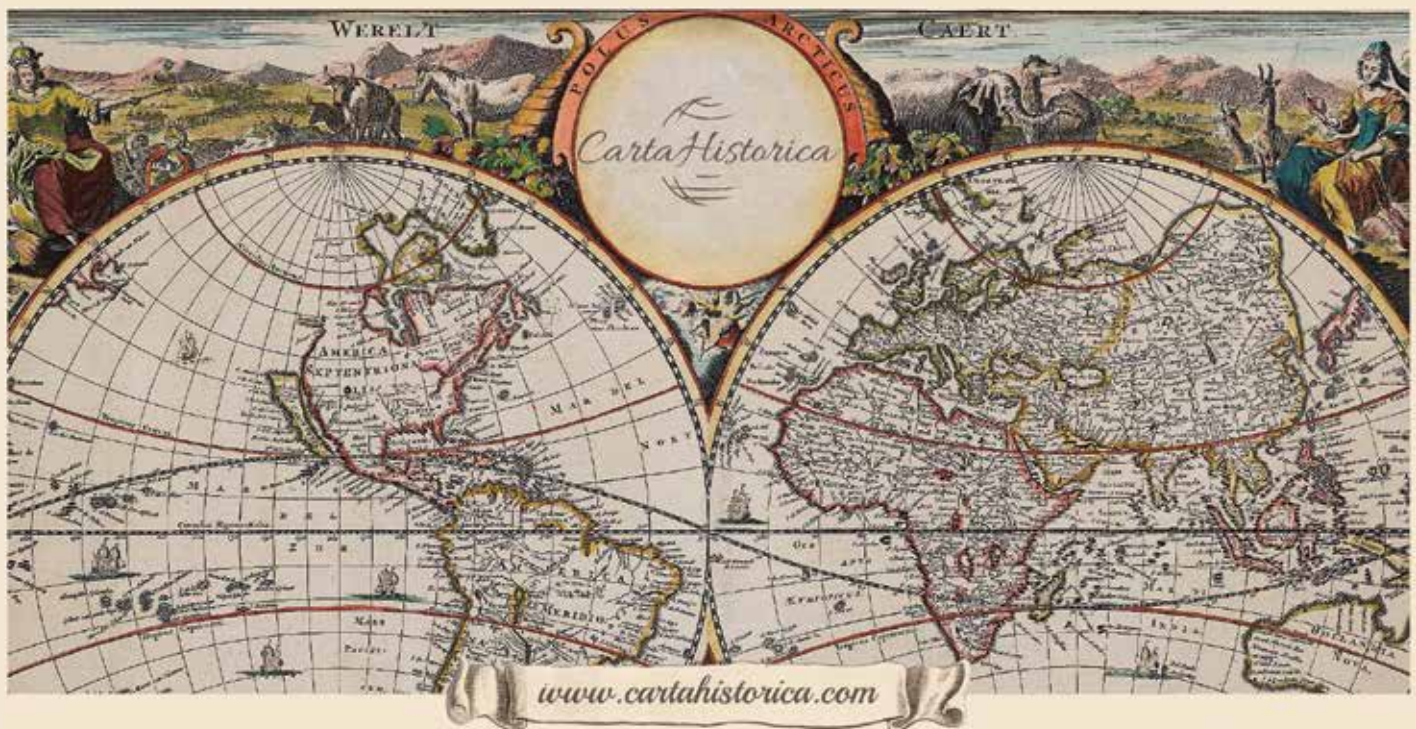
www.swaen.com

Inbreng voor deze internet-veilingen is mogelijk
gratis taxatie - email: paulus@swaen.com

Pieter Lastmarkade 2, - 1075 KJ Amsterdam - The Netherlands

Tel. +31 (0)202255198 - USA +1 727 687 3298

Sinds 40 jaar inkoop en verkoop van oude kaarten en atlanten

*A map enthusiast with 40 years of pure passion.
Discover maps from all over the world.*

[cartahistorica](https://www.instagram.com/cartahistorica)

[cartahistorica](https://www.facebook.com/cartahistorica)

info@cartahistorica.com